

**ION
COTEANU**

**FORMAREA
CUVINTELOR
ÎN LIMBA
ROMÂNĂ**

**derivarea
compunerea
conversiunea**

*editat de
Narcisa Forăscu
Angela Bidu-Vrănceanu*

ION COTEANU

FORMAREA CUVINTELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ
DERIVAREA. COMPUNEREA. CONVERSIUNEA

ION COTEANU

FORMAREA CUVINTELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DERIVAREA. COMPUNEREA. CONVERSIUNEA

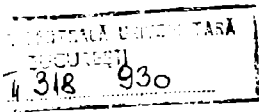
Editat de

**NARCISA FORĂSCU
ANGELA BIDU-VRĂNCEANU**

*editura universității din bucurești**

2007

48158

B.C.U. Bucuresti

C20080171

© editura universității din bucurești*

Șos. Panduri 90-92, București – 050663; Tel./Fax: 410.23.84

E-mail: editura_unibuc@yahoo.com

Internet: www.editura.unibuc.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
COTEANU, ION

Formarea cuvintelor în limba română: derivarea, compunerea, conversiunea / Ion Coteanu; ed. Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrânceanu. – București : Editura Universității din București, 2007

Bibliogr.

ISBN 978-973-737-375-5

I. Forăscu, Narcisa (ed.)

II. Bidu-Vrânceanu, Angela (ed.)

811.135.1'373.611

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI,

Lucrarea de față reia partea corespunzătoare (*Dinamica internă* sau *Formarea cuvintelor*) aparținând acad. I. Coteanu din volumul colectiv **Limba română contemporană. Vocabularul**, ediția a II-a, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985.

Tratarea și expunerea problemelor privind sufixarea, prefixarea și compunerea (cu excepția Derivării regresive și a Conversiunii) păstrează în cea mai mare parte textul acad. I. Coteanu. Modificările minore efectuate privesc doar selectarea unor exemple și eliminarea unor detalii, modificări făcute pentru a facilita accesul la text. Am adoptat acest punct de vedere (inclusiv privind tipărirea lucrării) pentru că descrierea principalelor mijloace interne de îmbogățire lexicală efectuată de I. Coteanu prezintă tiparele specifice românei, greu de modificat prin tendințe care acționează în anumite perioade. Cercetări ale dinamicii interne și externe ale românei actuale (bazate pe un bogat material nou înregistrat) vor putea completa descrierea general valabilă datorată lui I. Coteanu.

Revizuirea textului în vederea editării a fost făcută de Angela Bidu-Vrânceanu – *Sufixarea* și Narcisa Forăscu – *Prefixarea, Falsele prefixe, Derivarea regresivă și Compunerea*.

Angela Bidu-Vrânceanu
Narcisa Forăscu

CUPRINS

Notă asupra ediției	5
Cuprins	7
Formarea cuvintelor	11
Cap. 1. Derivarea	13
1.1. Distingerea derivatului de baza lui	13
1.2. Sufixele	16
Clasele de sufixe lexicale	17
1.2.1. Clasificarea morfologică	17
1.2.1.1. Sufixe substantivale (rezultatul este un substantiv)	17
1.2.1.2. Sufixe adjectivale (rezultatul este un adjectiv)	18
1.2.1.3. Sufixe verbale (rezultatul este un verb)	18
1.2.1.4. Sufixe adverbiale (rezultatul este un adverb)	18
1.2.1.5. Sufixe pronominale (rezultatul este un pronume)	18
1.2.1.6. Sufixe care formează numerale:	18
1.2.1.7. Sufixe care formează interjecții:	18
1.2.2. Clasificarea semantică	19
1.2.2.1. Sufixe augmentative	20

1.2.2.2. Sufixe diminutivele	21
1.2.2.3. Sufixe pentru denumirea agentului (nume de agent)	29
1.2.2.4. Sufixe pentru denumirea instrumentelor	33
1.2.2.5. Sufixe pentru denumiri abstracte	34
1.2.2.6. Sufixe pentru denumirea unei colectivități	39
1.2.2.7. Sufixe care implică ideea de loc	40
1.2.2.8. Sufixe pentru denumirea însușirii din obiecte (adjectivele)	40
1.2.2.9. Sufixe pentru indicarea modalității	45
1.2.2.10. Sufixe pentru denumirea plantelor și animalelor	46
A. Nume de plante	46
B. Nume de animale	46
1.2.2.11. Sufixe pentru nume proprii de familie	47
1.3. Prefixele și prefixația	49
1.3.1. Prefixe privative	50
1.3.2. Prefixele negative	53
1.3.3. Prefixele delocutive	57
1.3.4. Prefixele iterative	61
1.3.5. Alte prefixe	62
1.3.6. False prefixe (prefixoide)	66
1.4. Derivarea regresivă	68

Cap. 2. Compunerea	71
2.1. Compunerea prin subordonare	75
2.1.1. Subordonare atributivă	75
2.1.2. Compusul (substantiv) conține un complement direct sau un circumstanțial	76
2.1.3. Compusul (adjectiv) este un adjectiv nume de culoare, urmat de un adjectiv	77

2.1.4. Compusul (adjectiv) este izolarea unui adjectiv verbal precedat de un circumstanțial	77
2.1.5. Compunerea numeralelor cardinale	78
2.2. Compunerea prin parataxă	78
2.3. Compuse prin abreviere	79
Cap. 3. Conversiunea	83
Comcluzii privind formarea cuvintelor	89
Referințe bibliografice	91

FORMAREA CUVINTELOR

În limba română, cuvintele noi se formează în mod sistematic de la cuvinte existente prin două procedee fundamentale: a) prin *d e r i v a r e* și b) prin *c o m p u n e r e*.

Derivarea constă în adăugarea unor afixe (elemente formative) la cuvintele existente. Afixele postpuse bazei se numesc **sufixe**. Ele se alipesc *la sfârșitul unui cuvânt* după ce se îndepărtează din acesta mărcile gramaticale; de exemplu, de la *cânta*, ca să formăm *cântăreț*, trebuie întâi eliminat *-a* și apoi adăugat sufixul *-ăreț*. Cuvântul din care s-au eliminat mărcile gramaticale este cuvântul-bază sau baza derivatului.

Există și afixe care se așază *înaintea cuvântului-bază* spre a forma un nou cuvânt. Ele se numesc **prefixe**; de exemplu afixul *stră-*, pus înaintea verbului *bate* dă naștere cuvântului *străbate*. *Prefixele nu schimbă singure o parte de vorbire în alta*, cum se poate constata din exemplul anterior și din altele (*dezmorți / amorți, descânta / cânta*). Între altele, aceasta este și cauza pentru care unii consideră că prefixele nu fac parte din sistemul derivării, ci al compunerii sau că reprezintă o categorie aparte.

Compunerea este reunirea într-un singur cuvânt a *două sau mai multe cuvinte existente*, ca în *tustrei* din *toți* și *trei*, *cuminte* din *cu* și *minte*, *binecuvânta* din *bine* și *cuvânta*, *sare de lămâie* etc.

Derivarea cu sufixe este denumită adesea și **derivare proprie** pentru a fi deosebită de două modalități asemănătoare, dar în care nu se mai recurge deloc la sufixe și, cu toate acestea, se formează cuvinte noi. Prima modalitate, cunoscută sub numele **schimbare a funcției gramaticale** (sau **conversiune**) constă în *trecerea unei părți de vorbire din clasa în care se află de obicei în altă clasă*. Când, de exemplu, adverbul *bine* apare în enunțuri ca *I s-a făcut un mare bine*, se vede clar că el a fost transformat într-un substantiv. Tot astfel, în propoziția *(El) lucrează frumos*, adjectivul *frumos* devine adverb.

A doua modalitate, numită **derivare regresivă** este caracterizată prin aceea că dă naștere la cuvintele noi prin *îndepărtarea sufixelor din cuvântul-bază*. Așa s-au petrecut lucrurile cu *plac(a fi pe placul cuiva)*, cu *auz (are auz fin)*.

Cuvintele se pot forma și prin *combinarea compunerii cu derivarea*: *atotcuprinzător* este un compus din *a + tot + cuprinzător*, dar *cuprinzător* este, la rândul lui, un derivat din *cuprinde*. Acestei posibilități de formare a cuvintelor i s-a spus **derivare parasintetică**.

DERIVAREA

1.1. Distingerea derivatului de baza lui

Derivatul care conține un sufix se distinge relativ ușor de cuvântul-bază, de exemplu: ascultător provine din asculta, zidar din zid ș.a.m.d.

Sunt însă derivate la care *recunoașterea cuvântului-bază prezintă dificultăți* pentru că:

a. Baza nu mai este în uz.

Verbul *pomeni* derivă din *pomană* cu sensul primitiv *ieșit din uz* de „amintire”. Substantivul *făptură* provine din vechiul participiu *fapt* al lui *a face*, frecvent în limba veche, cf. *am fapt* „am făcut”. *Făptură* nu se explică prin *fapt*, substantiv, pentru că formativul *-ură* nu se combină cu un substantiv.

b. Baza există numai regional.

Substantivul *brutar* are la bază *pe brut* „pâine”, regionalism din Transilvania, unde a fost împrumutat din graiurile săsești, termenul german literar fiind *Brot*.

c. Baza nu se poate identifica în limba română.

Aghiuză derivă în mod cert de la cuvântul neogrec *aghios* „sfânt”, probabil printr-un accident, ca o glumă la adresa fetelor bisercești care cântau imnul *Sfânt, sfânt...*

d. Baza există, dar derivatul prezintă o caracteristică de conținut care exclude posibilitatea formării lui în românește.

Verbul *în râuri*, de exemplu, este în aparență un derivat de la *râu(ri)*, dar formativul *în-* nu poate da lui *în râuri* sensul de „influență”, căci introduce în derivat ideea de a „a face ca ceva să devină ca baza” (cf. *împietri* „a face ca piatra”, *învineți* „a face vânăț”). Sensul lui *în râuri* este o copie (un calc) al germ. *beeinflussen*, în care *fluss* = „râu”, iar *bein-(be)ein* corespunde în linii generale lui *în-* românesc.

e. Baza nu este forma-tip a cuvântului, ci una dintre formele lui flexionare.

Utilizarea unei forme din flexiunea cuvântului-bază ca punct de plecare are mai multe aspecte. Dintre ele, cel mai important este fără îndoială precizarea gramaticală a locului deținut de forma în discuție.

Majoritatea derivatelor au la bază tema de singular a substantivului. Următoarele au însă tema de plural: *colțuros* „care are colțuri”, *deluros* „care are dealuri”, *mofturos* „care face mofturi”, *noduros* „care are noduri”, *omenire* „totalitatea oamenilor”. În aceste cuvinte, ca și în altele ca ele sensul de plural este evident.

Între sensul gramatical de „plural” și conținutul semantic al unui derivat format din tema de plural nu este întotdeauna legătură obligatorie. *Băiețaș*, de exemplu, are un *ș* care presupune o temă de plural, dar la fel de bine s-ar putea ca punctul de plecare să fi fost *băiețel* prin schimbarea sufixului diminutival *-el*, care modifică adesea consoana precedentă, cu *-aș*, tot diminutival.

Pentru tema pluralului ca bază a derivării, se poate vedea S. Pușcariu *Derivate cu sufixe de la tulpina pluralică*, extras din *Homenaje a Menendez Pidal*, vol. III, Madrid, 1925, pp. 263–268; I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 13 ș.a.

Situația se prezintă întrucâtva diferit la verbe. În cazurile de mai jos, derivatul păstrează sensul gramatical al temei:

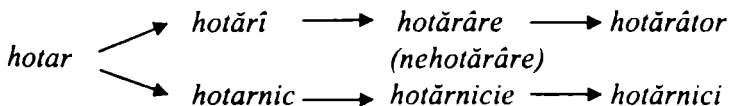
Infinitiv	participiu	gerunziu
<i>amețeală</i>	–	<i>amețitor</i>
<i>rupere</i>	<i>ruptură</i>	–
<i>spargere</i>	<i>spărtură</i>	<i>spărgător</i>
<i>vedere</i>	–	<i>văzător</i>

În multe derivate din tema participiului apare ideea de rezultat al acțiunii verbului, de exemplu *frântură* „ceea ce a rezultat din frângerea unui obiect”.

Derivatele din tema participiului se deosebesc însă în mod semnificativ de cele din tema gerunziului. În conținutul acestora din urmă domină ideea de acțiune în curs: *arzător* „care arde”, *amețitor* „care amețește”.

f. Baza însăși e un derivat.

Într-un substantiv ca *butoiaș* se recunoaște formativul –*aș*, atașat la o temă care este ea însăși derivat: *bute* (+ *-oi*). Procedul este foarte obișnuit și dă naștere uneori la serii, când derivatele pot forma lanțuri paralele ca în:

care formează nume de instrumente (*seceră + -toare*) sunt mai puțin abstracte decât cele care formează nume de acțiune (*îndreptare, săpuneală*) sau decât cele care formează verbe (*fugări*).

Sufixul lexical se deosebește de *desinențe* și de *sufixele gramaticale* prin calitatea lui de a produce noi cuvinte, căci *celelalte două categorii nu pot face acest lucru*. Există un domeniu în care sufixele lexicale par a se suprapune cu cele gramaticale, domeniul așa-numitei *moțiuni*, ca în cazul *sufixelor moționale* de tipul *-oi* din *rățoi*, unde formează masculinul de la rață. În cele ce urmează, multe sufixe moționale vor apărea ca *neutralizări* ale altor valori ale sufixelor.

Clasele de sufixe lexicale

Stabilirea claselor de sufixe lexicale se face în mod curent din două puncte de vedere: după rezultatul *morfologic* al atașării sufixului la bază (1.2.1.) și după rezultatul *semantic* (înțelesul derivatului) (1.2.3.):

1.2.1. Clasificarea morfologică

După primul dintre criteriile de mai sus, sufixele se grupează, printr-o evaluare mai strânsă în patru categorii și printr-una mai largă în șapte.

După evaluarea strânsă avem:

1.2.1.1. Sufixe *substantivale* (rezultatul este un substantiv)
-ar: *bucătar, colțar, fierar, lăptar, strungar.*

- ea**să: *mireasă, lăptăreasă, grădinăreasă.*
- ime**: *acrime, cruzime, muncitorime, proștețime.*
- iță**: *fetiță, oiță, lădiță, bădiță, zidăriță.*
- uș**: *culcuș, gălbenuș, urcuș, vițeluș.*

1.2.1.2. Sufixe **adjectivale** (rezultatul este un adjectiv):

- esc**: *bănesc, ceresc, moldovenesc, oltenesc, românesc, pământesc.*
- iu**: *albăstriu, argintiu, auriu, vișiniu, cenușiu.*
- os**: *dureros, furios, păros, căinos, spătos.*

1.2.1.3. Sufixe **verbale** (rezultatul este un verb):

- a**: *brăzda, înflora, purica, înnopta, purica.*
- i**: *înflori, îngălbeni, întineri, dibăci, învrăjbi.*
- iza**: *caragializa, mușamaliza, orășeniza, româniza.*
- ui**: *biciui, chiui, drămui, împrejmui.*

1.2.1.4. Sufixe **adverbiale** (rezultatul este un adverb):

- ește**: *bărbătește, prietenește, românește, țărănește.*
- iș**: *cruciș, furiș, morțiș, pieptiș.*

După evaluarea mai largă, apar în plus:

1.2.1.5. Sufixe **pronominale** (rezultatul este un pronume):

- uță**: *mătăluță.*
- ica**: *atâtica.*

1.2.1.6. Sufixe care formează **numerale**:

- ime**: *doime, șesime, zecime.*

1.2.1.7. Sufixe care formează **interjecții**:

- ică**: *aolică!*

1.2.2. Clasificarea semantică

Sufixele prezintă o serie de *relații semantice foarte asemănătoare cu ale cuvintelor*, fiind și ele **polisemantice, omonime, sinonime și antonime**.

Astfel, *sufixul -tor are polisemie* pentru că poate fi interpretat cu mai multe valori: 1. *ca adjectival*, indicând o însușire dedusă din verbul de bază: *apăsător, -toare* „care apasă”, *înfiorător, -toare* „care produce fiori de spaimă”, *mângâietor, -toare* „care mângâie”. 2. *ca substantival*, formând nume de agent: *croitor, desenator, învățător, scriitor*. 3. *ca substantival*, formând nume de instrumente: *stingător, ascuțitoare, strecurătoare*. 4. *ca substantival*, formând nume de plante: *plesnitoare, vătămătoare*. 5. *ca substantival*, formând nume de animale: *ciocănitoare, lipitoare, privighetoare*. 6. *ca substantival*, formând abstracte: *măsurătoare, numărătoare, sărbătoare*.

Polisemia sufixului *-tor* este determinată de raportarea derivatelor la anumite obiecte, căci cu excepția cuvintelor de la 6, sufixul ca atare exprimă numai ideea „care” sau „cel care realizează acțiunea verbului”. *Lipitoare*, de exemplu, nu înseamnă prin derivare decât „(ceva) care se lipește” și nu în mod necesar „viermele parazit care se hrănește cu sângele animalelor lipindu-se de ele”, iar prin metaforă „persoana care trăiește ca un parazit din munca altora”. Polisemia sufixelor trebuie deci interpretată printr-o dublă analiză, mai întâi determinând semnificația globală a derivatului și numai după aceea sensul lui denotativ particular.

Mai clară este polisemia sufixelor diminutive care exprimă și o valoare hipocoristică (*băiețaș*) sau a augmentativelor care exprimă deprecierea (*buboi*).

• Sufixele sunt și **sinonime**. Diverse sufixe diminutivele atașate la aceeași bază exprimă aceeași valoare: *băieț-aș*, *băieț-el*, *băieț-ică*; *fet-ișoară*, *fet-iță*, *făt-ucă*. La fel în cazul sufixelor nume de agent: *poșt-ar*, *poșt-aș*.

• **Omonimia** sufixelor este mai slabă decât cea a cuvintelor. Când baza este aceeași, derivarea cu un sufix cu valori diferite duce la omonimie: *ciocănaș* „ciocan mic, ciocănel” și *ciocănaș* „muncitor în saline care sparge sarea cu ciocanul”. Printr-un cuvânt precum *cârciumăreasă* se poate desemna atât „soția persoanei denumite prin cuvântul bază” ,cât și o floare anume.

• **Antonimia** sufixelor este limitată la relația dintre diminutive și augmentative: *măturică* / *măturoi*. În afară de ideea „mic/non-mic”, *augmentativele* introduc adesea o nuanță semantică depreciativă, în timp ce diminutivele exprimă una opusă, de mângâiere, de simpatie.

Clasele semantice ale sufixelor se întemeiază pe interpretarea valorii derivatului. În funcție de semnificația lui particulară, rezultată din raportarea lui la obiectul denumit, se stabilește și valoarea sufixului.

1.2.2.1. *Sufixe augmentative*

Sufixele din această categorie formează **s u b s t a n t i v e** – uneori și **a d j e c t i v e** – care arată că obiectul denumit este mai mare decât de obicei, pare astfel sau așa îl consideră vorbitorul. În limba română sunt trei sufixe augmentative mai importante: **-andru**, **-an** și **-oi**, **oaie**, dar în limba română contemporană, singurul cu adevărat productiv a rămas **-oi**, **-oaie**.

Primul, **-andru**, se recunoaște în cuvinte ca *băiețandru*, *copilandru*, *flăcăiandru* etc.; al doilea, **-an** este ceva mai frecvent, deși astăzi puțin productiv: *băietan*, *bețivan*, *puștan*.

Sufixul **-oi** se atașează la substantive, mai rar la adjective și foarte rar la verbe, formând substantive și adjective, de exemplu:

S u b s t a n t i v e (de la substantive)

a) de la masculine și neutre: *acoi, băiețoi, bărbătoi, cuțitoi*;

b) de la feminine: *buboi, butoi, căciuloi, cărțoi, maimuțoi, pietroi, vulpoi*.

• **A d j e c t i v e** de la adjective: *gălbenoi, vioi etc.*

• **A d j e c t i v e** de la verbe: *usturoi, arzoii ș.a.*

Urmat de sufixul **-că**, al cărui rol este de a marca femininul, **-oaie** devine **-oaică**. Marca suplimentară îl face mai potrivit pentru feminin, ceea ce se vede foarte bine din perechi de tipul: *cerb-cerboaică, leu-leoaică, urs-ursoaică, bulgar-bulgăroaică, englez-englezoaică, rus-rusoaică, ungar-unguroaică*. În asemenea perechi, valoarea augmentativă scade sau chiar dispare prin neutralizare (trecerea la sufixul moțional).

Augmentative depreciative. Nuanța depreciativă inclusă în sufixul **-oi (-oaie, -oaică)** este de cele mai multe ori evidentă mai ales atunci când derivatul îndeplinește o funcție asemănătoare cu baza, de exemplu în *bărbățoi*.

Altă cale de depreciere este metafora în care numele unui animal se dă unui om. Dacă, de exemplu se atribuie cuiva epitetul de *vulpe* în înțelesul de viclean, utilizarea lui *vulpoi* pentru aceeași imagine duce la intensificarea conotației.

De multe ori, nepotrivirea dintre genul gramatical al augmentativului și genul termenului de bază creează de asemenea conotații depreciative intense, ca în *fățoi, cămășoi, slugoi ș.a.*

Neutralizarea sufixelor augmentative se produce când *-oi* sau *-oaică* formează un masculin sau un feminin inexistent ca în *cintezoi, rățoi* sau în *cerboiacă, lupoaică*.

Cel mai interesant aspect îl oferă însă numele proprii. În regiunile în care se folosește pentru identificarea soției numele soțului cu sufixul *-oaie* este strict stabilită relația soț-soție și nu se mai exprimă o valoare augmentativă: *Mircioaia* (de la *Mircea*), *Stănoaia* (de la *Stan*). Mergând mai departe, de la feminin se poate forma un nou masculin, de tipul: *Dobroiu, Oproiu*. Modelul se poate extinde astfel: *Albu-Alboia-Alboiu, Neagu-Negoaia-Negoiu* ș.a.

1.2.2.2. Sufixe diminutive

Sufixele din această categorie formează *substantive, adjective* și rar *adverbe sau pronume* care arată că obiectul denumit este mai mic decât de obicei, pare astfel sau așa îl consideră vorbitorul. Limba română are multe sufixe diminutive, dar mai frecvente și mai productive sunt următoarele (în ordine alfabetică): *-aș, -el, -ea, -ic, -ică, -ior, -ioară, -iță, -uc (-ug), -uleț, -uș, -uț, -uță*.

-aș

Formează *substantive* și, mai rar, *adjective* de la adjective. Baza este totdeauna de genul masculin sau neutru:

- *S u b s t a n t i v e*
 - a) de la o bază simplă sau neanalizabilă: *băiețaș, copilaș, fecioraș, guleraș, motănaș, pârâiaș, românaș, unchiaș*.
 - b) de la un derivat: *ardeiaș, butoiaș, oltenaș, pieptăraș*.
- *A d j e c t i v e*
 - a) de la o bază simplă sau neanalizabilă: *golaș*.
 - b) de la un derivat: *golănaș*.

Alte valori. În regulă generală, diminutivele sunt *mângâietoare (hipocoristice)* când raportul cu termenul-bază permite acest lucru, căci într-un derivat ca *scăunaș* conotația de mângâiere nu este obligatorie. Un diminutiv nu este hipocoristic decât dacă obiectul denumit are alte dimensiuni în afara celor indicate prin diminutiv. Numai atunci se poate descoperi intenția vorbitorului de a sublinia atitudinea lui de simpatie față de obiectul în cauză, ca în: *băiețaș, fluturaș, motănaș, românaș.*

Diminuarea devine *depreciativă* – fără a fi însă obligatorie – dacă se referă la o profesiune. Astfel, *actoraș, autoraș, doctoraș, gazetăraș, poetaș, profesoraș* și altele ca acestea sunt depreciative în contextele în care se cere utilizarea termenului fără diminutivare.

Neutralizarea diminutivelor în *-aș* se produce în două situații generale în care se pierde într-o măsură mai mare sau mai mică valorile conotative suplimentare:

a) când sunt denumite specii de plante sau de animale, ca *morunaș, pește de apă dulce*, cu totul diferit de *morun, trandafiraș*, specie de *trandafir*;

b) când se formează nume proprii de la alte nume proprii, ca *Andreiaș, Grigoraș, Ionaș.*

-el (-icel, -icea, -ică)

Formează substantive de la substantive, adjective de la adjective și rar adverbe. Exceptând adverbele, baza este totdeauna de genul masculin sau neutru. La adjectivele sau substantivele cu pereche feminină, femininul este redat fie prin *-ea*, fie prin *-ică*, ceea ce a dus la nașterea în multe cazuri a unui feminin dublu. Situația s-a complicat și prin aceea că *-ică* funcționează și ca sufix diminutival independent atașându-se la o temă feminină (ca în *bucățică*) și are adesea

pluralul în *-ele*, ca și neutrele în *-el*: *bucățele*, ca și *borcănele*, *orășele*, ceea ce face să apară noi singulare cu *-el* sau cu *-ea*.

- **S u b s t a n t i v e** (din substantive):

a) de la o bază simplă sau neanalizabilă: *brotăcel*, *borcănel*, *buchețel*, *cumnățel*, *cuvințel*, *ghiocel*, *ghiozdănel*, *ibricel*, *mijlocel*, *nepoțel*, *orășel*, *păhărel*, *porumbel*, *suflețel*, *șoricel*.

b) de la un derivat: *firicel*, *însurățel*, *învățăcel*, *mielușel*, *moșnegel*.

Diminutivarea cu *-el* este frecventă de la numele proprii:

Costel, *Dorel*, *Fănel*, *Ionel*, *Săndel*.

- **A d j e c t i v e** (din adjective): *bătrânel*, *-ică*; *cumințel*, *-ică*, *frumușel*, *-ică*, *singurel*, *-ică*, *-ea*; *tinerel*, *-ică*; *ușurel*, *-ică*; *bunicel*, *-ică*; *tăricel*, *-ică*;

- **A d v e r b e** (de la adverbe): *încetinel*, *curățel*, *frumușel*, *ușurel* etc.

-ic, -ică

Formează substantive, adjective, rar pronume și interjecție. Sufixul *-ic* se adaugă numai la masculin și neutru, *-ică* la feminin, rar și la masculin (*băietică*, *moșulică*, *ginerică*). Masculinele și neutrele sunt puține, în schimb femininele sunt numeroase.

- **S u b s t a n t i v e** (din substantive):

a) de la o bază simplă sau neanalizabilă: *albinică*, *-ele*; *băuturică*, *-Ø*, *bucățică*, *-ele*; *bunică*, *-i*; *lopățică* *-ele*; *nevestică*, *-Ø*; *vițică*, *-ele*.

b) de la un derivat: *cărticică*, *-ele*; *floricică*, *-ele*; *fripturică*, *-ele*; *legăturică*, *-ele*; *ploicică*, *-ele*; *prăjiturică*, *-ele*.

- Pronume diminutive cu *-ică* sunt: *atâtică*, *cutărică*.

- **A d j e c t i v e :**

Pentru adjectivele formate de la adjective, vezi discuția de la sufixul *-el* în exemple ca: *mititel*, *-ică*, *tinerel -ică*, *singurel*, *-ică*.

- **I n t e r j e c Ț i i : a o l i c ă !**

Alături de nume proprii în *-el* avem unele și în *-ică*: *Costel-Costică*, *Georgel-Georgică*, *Ionel-Ionică* ș.a.; iar fără corespondent în *-el*: *Petrică*, *Vasilică* ș.a.

Sufixele *-ea* și *-ică* sunt astăzi în corelație de substituie, ceea ce se vede în cazul adjectivei și al unor substantive. Corelația se datorează pluralului unic în *-ele*.

Corelația de substituie la adjective: *frumusea/frumușică* – *frumusele*, *mititică/mititea* – *mititele*.

Corelația de substituie la substantive: *păsărică/păsărea* – *păsărele*, *purcea/purcică* – *purcele*.

Deprecierea și neutralizarea diminutivelor în *-el(-ea)* și *-ică* se petrec mult mai rar decât în cazurile precedente. Neutralizarea se întâlnește rar la numele proprii.

-ior, -cior, -șor

Formează substantive de la substantive, adjective de la adjective și, rar, a d v e r b e , atât ca *-ior*, *-ioară*, cât și ca *-cior*, *-cioară*, *-șor*, *-șoară*, variante ale lui *-ior* (*-ioară*).

- **S u b s t a n t i v e** (din substantive masculine și neutre) de la o bază simplă sau neanalizabilă: *acușor* (*acșor*), *bețișor*, *botișor*, *căpșor*, *cărnăcior*, *delușor*, *dulăpior*, *glăscior*, *lucrușor*, *mărtișor*, *obrăjor*, *omușor*, *pantofior*, *plugușor*, *verișor*.

- **A d j e c t i v e** (din adjective) de la o bază simplă sau neanalizabilă: *bălăior*, *bătrâior*, *gălbior*, *roșior*, *rotunjor*, *mărișor*, *negrișor*, *tărișor*.

- **A d v e r b e** (din adverbe): *bunișor*, *repejor*, *multișor*.

-ioară, -cioară, -șoară

S u b s t a n t i v e (din substantive) de la o bază simplă sau neanalizabilă: *aripioară, căprioară, căscioară, mustăcioară, oglinjoară, plăpumioară, policioară, soțioară, străchioară, vrăbioară, domnișoară, mutrișoară, perișoară, țărișoară, trebușoară.*

Deprecierea derivatelor în **-ior, -ioară** nu prezintă aspecte interesante.

Neutralizarea valorii diminutive se produce numai în raport cu obiectul denumit. Astfel, *inișor, nemțișor, sălcioară și trestioară* sunt în poziție de neutralizare când denumesc specii de plante, ca și *căprior și căprioară* – nume de animale, *roșioară* – nume de pește, iar *perișor (perișoare)* – un fel de produs alimentar.

-iță

Sufixul **-iță**, dezvoltat uneori prin **-ul**, formează numai **s u b s t a n t i v e** și, în mod cu totul excepțional, **a d j e c t i v e**.

• **S u b s t a n t i v e** de la o bază simplă sau neanalizabilă: *albiniță, aluniță, bărbiță, blăniță, bubiță, cheiță, codiță, copiliță, dunguliță, fetiță, foiță, frunzuliță, furculiță, grădiniță, guriță, halviță, lădiță, lămâiță, linguriță, măiculiță, musculiță, odăiță, peniță, perniță, peliță, poieniță, portiță, rămășiță, rotiță, scufiță, tigăiță, ușiță, vorbuliță.*

• **A d j e c t i v e** le derivate cu **-iță** au un caracter accidental (întâlnindu-se rar în poezia populară).

Neutralizarea valorii diminutive are loc în situații similare celor înregistrate și mai înainte, adică în derivatele care s-au specializat în denumirea plantelor, ca: *albăstriță, garofiță, lămâiță, romaniță* sau în desemnarea femininului (moșionale) de

la unele nume de profesii: *casierită*, *doctorită*, *notărită*, *primărită* etc. În aceeași serie intră și denumirea femeii unor animale, mai ales păsări, cum sunt: *cănărită*, *porumbiță* etc. Accidental sunt desemnate și nume de obiecte: *furculiță*, *linguriță*.

Neutralizarea se produce de asemenea la numele proprii de oameni sau de animale: *Bădiță*, *Gheorghită* (*Ghiță*), *Ioniță*, *Mihăiță*, *Niculăiță*; *Gheorghita*, *Marița* ș.a.

-uc (-ug), -ucă (-ugă)

Mai puțin productiv decât sufixele diminutive analizate până aici, cel de față interesează pentru că stă la baza unor derivate ca *grăscior*, care se explică prin *grăsuc* + *-ior*, ca *născior* din *năsuc* + *-ior* ș.a.

Formează s u b s t a n t i v e de la substantive numai de la teme simple sau neanalizabile: *lănțuc*, *lănțug*, *mânzuc*, *năsuc*, *pătuc*, *sătuc*, *tătuc* și a d j e c t i v e de la adjective de la același tip de teme:

-uș, -ușă

Formează s u b s t a n t i v e și a d j e c t i v e diminutive de la aceleași părți de vorbire, cu o bază simplă sau neanalizabilă, de exemplu: *bărbățuș*, *bebeluș*, *căluș*, *cățeluș*, *cerceluș*, *ineluș*, *măgăruș*, *peșcăruș*, *picioruș*, *purceluș*, *vițeluș* ș.a.

- S u b s t a n t i v e din adjective: *albuș*, *gălbenuș*.
- A d j e c t i v e din adjective: *nițeluș*.

Se combină cu sufixul *-că*, pentru a reda femininul: *femeiușcă*, *rățușcă*.

Deprecierea derivatelor diminutive în *-uș* nu apare.

Neutralizarea valorii diminutive se produce în condițiile generale stabilite până aici prin schimbarea referentului: *căluș*,

ca nume de instrument, *cerceluș* ca nume de plantă, *țigănuș* ca nume de pasăre.

-uț, -uță

Formează substantive, adjective și excepțional pronume, adverbe și interjecții. Multe dintre diminutivele substantive au răspândire teritorial limitată, dar adjectivele au răspândire generală și apar la adjective ca *slab*, *lat*, care nu se pot diminutiva altfel.

- **S u b s t a n t i v e** (din substantive masculine și neutre):

a) de la o bază simplă sau neanalizabilă : *bănuț*, *căluț*, *deluț*, *ieduț*, *mieluț*, *pătuț*, *puiuț*..

b) de la un derivat sau de la o bază (din substantive feminine): *băncuță*, *bărcuță*, *băsmăluță*, *broscuță*, *cafeluță*, *căsuță*, *crenguță*, *franzeluță*, *ghetuță*, *liniuță*, *măicuță*, *panglicuță*, *panseluță*, *pălăriuță*, *perdeluță*, *punguță*, *steluță*, *trăistuță*, *văcuță*, *vrăbiuță*.

c) de la un derivat: *bunicuță*, *mănecuță*, *româncuță*, *țărăncuță*.

- **A d j e c t i v e** (din adjective): *călduț*, *drăguț*, *golui*, *grăsuț*, *hărnicuț*, *lătuț*, *prostuț*, *sărăcuț*, *slăbuț*.

- **U n p r o n u m e** : *mătăluță*.

Deprecierea derivatelor diminutive nu se produce; chiar *prostuț*, *-ă* este mângâietor.

Neutralizarea valorii diminutive are loc la fel ca în sistemul general: la nume proprii de persoană: *Ionuț*, *Măriuța*, *Pătruț*, *Vasiluț* etc.; și la nume de plante: *părăluță*, *săbiuță*, *urzicuță*.

-uleț

Ultimul sufix diminutival ales pentru ilustrare este, de fapt, vechiul *-eț*, dezvoltat cu grupul *-ul* (de la baze monosilabice): *poduleț* față de *podet*, *noduleț* față de *nod* etc.

- **S u b s t a n t i v e**: *boulet*, *cerculeț*, *cesuleț*, *chefuleț*, *cornuleț*, *coșuleț*, *drumuleț*, *geruleț*, *ghemuleț*, *omuleț*, *săculeț*, *steguleț*, *vântuleț*.

- **A d j e c t i v e**: *drăguleț*.

1.2.2.3. *Sufixe pentru denumirea agentului (nume de agent)*

Caracteristica principală a sufixelor din această categorie constă în faptul că derivatul are semnificația generală de *cel care îndeplinește într-un mod oarecare o acțiune, are de a face cu obiectul indicat de baza derivatului fie pentru că reprezintă elementul obișnuit sau temporar al muncii, al unei preocupări, al unei situații, al unui interes aparte, fie pentru că (în cea mai largă accepție posibilă a conceptului a g e n t) constituie un obiect preferat sau specific din activitatea cuiva*. Valorile particulare sunt fixate de contexte.

În afară de aceasta, toate numele de agent derivate din verbe au și înțeles de adjectiv, uneori fiind chiar din punct de vedere funcțional adjective, de exemplu *jucător de fotbal* față de *porumbei jucători*.

Numele de agent feminine prezintă altă ambiguitate față de cele derivate de la verbe: se suprapun adesea cu femininul ca atare sau cu numele soției (vezi diminutivele în *-iță*).

Cele mai importante sufixe pentru formarea numelui de agent în româna contemporană sunt : *-ar*, *-aș*, *-easă*, *-et*, *-giu*, *-ist*, *-iță*, *-tor*.

-ar (-er)

Formează substantive nume de agent de la substantive (masculine, feminine și neutre) ca: *acar, blănar, brutar, bucătar, cărturar, cizmar, corăbier, coșar, fierar, frânar, fugar, grădinar, lăptar, lăutar, meșteșugar, morar, oier, olar, pădurar, pietrar, plugar, podar, portar, sobar, stegar, școlar, tâmplar, văcar.*

Dintre acestea unele sunt denumiri de profesii permanente: *acar, blănar, cojocar, frânar, lăptar, morar, olar, pădurar*; altele temporare: *călușar* „cel care dansează călușul”, *fugar* „cel care a luat fuga” (de la postverbalul *fugă*), *străjer* „cel care face de strajă” etc.; altele conțin o marcă semantică suplimentară conotativă: *panglicar* „cel care scoate panglici din măneci” și, figurat, „cel care păcălește lumea (cu minciuni)”.

Deprecierea valorii derivatelor în *-ar* este determinată de contextul social, de împrejurările particulare datorită cărora *panglicar*, de exemplu, este derivat de la sensul figurat al lui *panglică*; *mămăligar, opincar* etc s-au încărcat cu un sens depreciativ ca urmare a pozițiilor sociale care au dus la constituirea acestor cuvinte.

-aș (-eș)

Ca și precedentul, *-aș* formează substantive nume de agent din substantive feminine, masculine și neutre, dar se adaugă și la verbe, rar, la adjective. Pe lângă acestea, el derivă și adjective din adjective sau din substantive.

• Substantive :

a) din substantive: *căruțaș, chiriaș, cimpoieș, făptaș, luntraș, nuntaș, ostaș, poștaș, pușcaș.*

b) din adjective: *călăraș.*

c) din verbe: *cercetaș, țintaș, vâslaș.*

• Adjectivele cu *-aș*: *buclucaș, codaș* etc. Ele se substantivizează fără greutate, fiind sprijinite de perechi de

substantive ca *chiriaș, chiriașă*. Procesul poate să aibă loc și în direcția contrară: un substantiv de acest tip să se utilizeze ca adjectiv: *țărani plutași, recruții pușcași* ș.a.

Fără îndoială că și din cauza acestei ambiguități numele de agent în *-aș* au cedat celor în *-ar*, preferate ori de câte ori era necesar să se sublinieze valoarea de substantiv, ceea ce explică productivitatea mult mai mare a sufixului *-ar*.

-easă

În general, sufixul *-easă* servește la desemnarea *soției persoanei* indicate de termenul-bază: *coloneleasă, preoteasă*. În câteva derivate, el formează însă direct nume de agent feminine: *cenușăreasă, lenjereasă, spălătoreasă*.

-eț, -eață (-ăreț, -ăreață)

Sufixul *-eț*, dezvoltat de obicei cu grupul *-ul*, formează diminutive. Dezvoltat cu *-ar* formează nume de agent și are două reflexe fonetice. Când *-eț* își pierde accentul în favoarea lui *-ar*, avem *-areț*, când *-eț* își menține accentul, avem *-ăreț*.

Toate derivatele cu *-ăreț* sunt adjective. Cu câteva excepții, baza lor este un verb. Astfel: *băga – băgăreț, certa – certăreț, cânta – cântăreț, descurca – descurcăreț, petrece – petrecăreț, plimba – plimbăreț, plânge – plângăreț, zâmbi – zâmbăreț, vorbi – vorbăreț*.

Deprecierea este evidentă la majoritatea derivatelor.

-giu (-agiu)

Formează *substantive* din substantive. Derivatele sigur românești sunt puține și adesea cu o notă depreciativă. Mai cunoscute sunt: *camionagiu, cusurgiu, mahalagiu, pastramagiu, scandalagiu*.

-ist, -istă

Împreună cu **-ar** și cu **-tor**, **-ist** este fără îndoială unul dintre sufixele cel mai ușor de identificat și foarte productiv. Dar, în fapt, numărul de derivate în **-ist** formate sigur pe teren românesc nu este atât de mare (multe dintre aceste derivate fiind de dată recentă și de circulație redusă).

Pot fi considerate derivate românești sigure: *căminist, -ă* (*student căminist*), *ceferist, -ă* („care lucrează la CFR”), *dinamovist* („partizan(ă) sau jucător al echipei românești de fotbal Dinamo”), *stelist* („jucător al echipei Steaua”), *rapidist* („jucător al echipei de fotbal F.C.Rapid”), *pașoptist, -ă* (și adjectiv) („revoluționar(ă) de la 1848”), *pumnist, -ă* (“adept al curentului lui A. Pumnul”), *țărănist, -ă* (și adjectiv) („membru sau simpatizant al partidului național-țărănist”), *unionist, -ă*, (și adjectiv) “partizan al Unirii Principatelor”).

În româna de după 1990 s-au înregistrat numeroase derivate în **-ist**, vezi bibliografia de la sfârșitul acestui capitol. Productivitatea sufixului poate avea și repartii stilistică diferită (de exemplu în limbajul publicistic).

-tor, -toare

Foarte productiv, formează nume de agent din verbe: *apărător, -oare; băutor, -oare; colindător, -oare; crescător, -oare; îndrumător, -oare; îngrijitor, -oare; învățător, -oare; jucător, -oare; legător, -oare; luptător, -oare; muncitor, -oare; scriitor, -oare; slujitor, -oare; spărgător, -oare; suflător, -oare; trecător, -oare; țesător, -oare; vânzător, -oare.*

Deprecierea numelor de agent în **-tor** nu se produce decât când baza are sens depreciativ, deci nu privește sufixul.

Neutralizarea valorii sufixelor urmează regula lui **-ar**, fiind obișnuită la numele proprii de persoană de tipul *Croitoru* (nu prea numeroase). În schimb, neutralizarea e bine reprezentată la denumirile de plante și de animale în formă feminină: *ciocănitoare, lipitoare ș.a.*

1.2.2.4. Sufixe pentru denumirea instrumentelor

Termenul de *instrument* este luat în cele ce urmează într-o accepție largă, potrivit căreia în această categorie se includ atât derivate ca *râșniță, încălțător, câț* și *spălător* „orice obiect utilizat în spălarea vaselor”.

Pentru a deriva asemenea cuvinte, româna contemporană dispune de trei sufixe productive: **-ar, -niță, -tor (-toare)**. Primele două se atașează la substantive, al treilea, la verbe.

-ar

Nume de instrumente formate cu sufixul **-ar**: *alfabetar* „repertoar”, *cenușar, florar* „instrument de trasat în desenul tehnic diverse curbe sau cercuri”, *obrăzar* „mască de apicultor sau de sportiv”, *penar* „obiect în care se țin instrumente de scris”.

-niță

Nume de instrumente cu sufixul **-niță** nu sunt prea numeroase: *botniță, zaharniță*.

-tor

Este cel mai bine reprezentat sufix nume de instrument, atât în forma masculină, cât și feminină: *dormitor, încălțător, ștergător* (de picioare, de parbriz), *schimbător* (de viteze la automobil), *trăgător* (la compas).

În forma feminină: *ascuțitoare, cingătoare, pocnitoare, răzătoare, secerătoare, strecurătoare, treierătoare*.

Multe dintre ele presupun calitatea de adjectiv și pot proveni din izolări: *treierătoare, (mașină treierătoare)*. În multe dintre aceste situații apare o suprapunere cu numele de agent, deosebirea dintre ele rezidă numai în faptul că unul indică un obiect însuflețit, pe când celalalt, unul neînsuflețit.

1.2.2.5. Sufixe pentru denumiri abstracte

Sufixele care formează *abstracte* constituie o categorie complexă. Caracteristica lor fundamentală rezidă în capacitatea derivatului de a denumi două sau mai multe clase de obiecte care au ele înseși nume. După numărul claselor denumite, substantivele în discuție se plasează pe o treaptă mai înaltă sau mai joasă de abstractizare. O ierarhie strictă este însă foarte greu să se facă, între altele, fiindcă același cuvânt are uneori un sens aplicabil în mai multe clase și altul la mai puține. Astfel, *intrare* se află pe o treaptă de abstractizare într-un context ca *Trenul cere intrarea în gară* și la alta în *S-a postat la intrarea în clădire*; *greutate* este concret în *greutăți de cântar* și abstract în *Scria cu greutate*.

-are, -ere, -ire

Numele unei acțiuni se redă sistematic prin așa-numitul infinitiv lung, devenit substantiv. Sufixul lui este *-re*, unit cu tema infinitivului, deci: *aștepta-re, căde-re, prinde-re, uimi-re*. Datorită însă marelui număr de verbe din grupa celor cu infinitivul în *-a*, grupă foarte productivă, când se formează substantive pentru denumirea acțiunii de la teme neverbale, sufixul ia înfățișarea *-are*, incluzând și marca primei conjugări.

De obicei, derivatele cu sufixul *-re* primesc și o semnificație concretă, desemnând rezultatul acțiunii și chiar obiectul considerat că rezultă din acțiune, ca în exemplele următoare: *adunare, așteptare, cugetare, cuvântare, dezbinare, frământare, gustare, iertare, înaintare, încântare, înfățișare, lucrare, mirare, sărutare, supărar, urare*.

Aceeași situație o au și substantivele următoare, cu deosebirea că unele derivă din verbe în care sufixul (gramatical) de infinitiv este precedat de iot care conduce la forma *-ere*, iar altele au *-e* sau *-ea* ca sufix (gramatical) de infinitiv: *adiere, aprindere, cădere, cerere, creștere, durere, fierbere înțelegere, părere, pierdere, plângere, putere, scădere, scriere, spargere, tăcere, temere, vedere*.

Ultima serie o formează substantivele provenite din verbe al căror sufix de infinitiv este *-i*, respectiv *-î*: *acoperire, amăgire, ciocnire, clădire, cucerire, deosebire, fire, gândire, hotărâre, iubire, îmbătrânire, închipuire, îngrijire, înmulțire, mărturisire, moștenire, mulțumire, nenorocire, ocrotire, oprire, povestire, răcire, știre, uimire, unire, urmărire, venire, vorbire*.

-ătate (-etate, -itate)

Exprimă ideea „ceea ce se află în starea indicată de termenul de bază” (în mod necesar un adjectiv), formând substantive abstracte din adjective: *bunătate, greutate, întâietate, noutate, puținătate, pustietate, răutate, singurătate, străinătate, vecinătate, vietate*.

Importanța acestui sufix nu trebuie judecată după numărul de derivate, ci după faptul că reprezintă sufixul modelator al împrumuturilor romanice, cum ar fi: *abilitate, autenticitate, banalitate, enormitate, intimitate, legalitate, moralitate, necesitate, posibilitate, sensibilitate* etc.

-eală

Exprimă ideea „ceea ce rezultă din exercitarea acțiunii cuvântului-bază”, când acesta este un verb. Unele formații cu acest sufix sunt frecvent utilizate: *acreală, amorțeală, buimăceală, croială, făgăduială, greșeală, iuțeală, înghesuială, îndrăzneală, oboseală, păcăleală, răceală, șfială, tocmeală, zăpăceală*.

Când termenul de bază este un adjectiv din tema verbală, ideea se menține, cu observația că acțiunea nu mai este raportată în mod necesar la un verb. Astfel, *fierbințeală*, deși este strâns legat de *înfierbânta*, nu poate deriva decât dintr-un *fierbinte*. La fel, *vinețeală*, de la *vânăt* sau *gălbeneală, albăstreală, negreală*.

-ie (-ărie)

Formează substantive abstracte de la adjective, substantive și verbe. În derivatele din adjective are înțelesul „ceea ce conține calitatea redată prin bază”, în derivatele de la substantive „ceea ce se află sau a ajuns în s t a r e a exprimată de bază”, iar în cele din verbe „r e z u l t a t u l acțiunii verbului”.

- Substantive din substantive: *boierie, cumetrie, domnie, omenie, preoție, robie, sclavie*.

- Substantive din adjective: *dibăcie, duioșie, hărnicie, măreție, mândrie, nerozie, prostie, sărăcie, trăinicie, veșnicie*.

- Substantive din verbe: *cununie, călătorie*.

Ca sufix distinct de *-ie, -ărie* se întâlnește într-o serie de derivate în care baza nu are cum să fie nume de agent. Sensul său este același ca al formațiilor în *-ie*: *copilărie, jucărie, meschinărie*.

-ință (-anță)

Forma cu adevărat productivă a acestui sufix este *-ință*. Derivatele cu acest sufix provin din verbe, indiferent de sufixul infinitivului: *biruință* de la *birui* dar *crediță* de la *crede*. Sufixul prezintă acțiunea verbului ca o existență sau o substanță, de exemplu *îngăduință* „ceea ce se îngăduie, ceea ce este îngăduit”.

Singurele formații curente cu acest sufix care nu provin dintr-un verb sunt *iscusință* (*iscusit*) și *nesăbuiță* (*nesăbuit*), dar adjectivele originare au sens verbal indiscutabil.

Principalele derivate sunt: *adeverință*, *biruință*, *bunăvoință*, *cerință*, *crediță*, *dorință*, *ființă*, *folosință*, *îngăduință*, *locuință*, *nesocotință*, *obișnuință*, *privință*, *putință*, *silință*, *stăruință*, *suferință*, *trebuiță*, *umilință*, *ușurință*, *voință* ș.a. Unele ca *adeverință* și *locuință* au sens concret apărut prin metonimie (*adeverință* – ceea ce se adeverește, apoi hârtia, actul prin care se adeverește).

-ime

Formează s u b s t a n t i v e de la adjective, mai rar de la verbe, dându-le sensul general de „însușire, proprietate, calitate a bazei privită ca substanță”, de exemplu *agerime* „însușirea de a fi *ager*”.

Cele mai întâlnite derivate sunt: *adâncime*, *cruzime*, *grăsime*, *grosime*, *întregime*, *lărgime*, *limpezime*, *lungime*, *mărime*, *subțirime*, *usturime*, *vechime*.

O situație aparte au numeralele în *-ime*. Unele, ca *treime* au înțelesul așteptat „însușirea, calitatea de trei”, celelalte pot însemna „parte dintr-un întreg, având ca numitor numeralul de bază”: *doime* = $\frac{1}{2}$.

-ism

Deși foarte frecvent, *-ism* formează puține derivate în limba română.

El are semnificația generală „ceea ce este specific termenului-bază”, „ceea ce ține de indicația cuprinsă în termenul-bază, concepția, deprinderea legată strâns de această indicație”, de exemplu *muntenism* „cuvânt specific locuitorilor din Muntenia”, *pașoptism* „concepție a revoluționarilor români de la 1848”. Datorită prezenței acestui sufix în limba literară, unele formații nu sunt românești în mod sigur sau au o existență efemeră (ca și în cazul altor sufixe neologice).

Derivate românești sunt: *ardelenism*, *gândirism*, *mahalagism*, *moldovenism*, *muntenism*, *oltenism*, *pașoptism*, *poporanism*, *semănătorism*, *trăirism*, *țărănism*.

-ură (-ătură)

Formează substantive care au înțelesul general de „ceea ce rezultă” din verb. Sufixul este de fapt *-ură*, adăugat la participiu, dar cum majoritatea formațiilor provin de la verbe cu infinitivul în *-a*, s-a izolat și un *-ătură*, utilizat din când în când. Un abstract ca *apucătură* sau *înțepătură* nu poate fi interpretat decât ca *apucat* + *-ură* pentru că semnificația impune derivarea din participiu.

Derivate frecvente cu *-ură*: *acritură*, *adunătură*, *apucătură*, *arsură*, *bubuitură*, *cotitură*, *iscălitură*, *încurcătură*, *învățătură*, *legătură*, *picătură*, *săritură*, *tăietură*, *tipăritură*, *țesătură*, *uitătură*, *vechitură*, *zgârietură*.

Derivatele cu *-ătură* sunt mai rare: *căzătură*, *întorsătură*, *obraznicătură*, *ștersătură*.

Multe dintre derivatele menționate denumesc obiecte concrete, dar prin metonimii asemănătoare cu cele descrise la sufixul *-ință*.

1.2.2.6. Sufixe pentru denumirea unei colectivități

Denumirea unei colectivități prin derivare se face cu ajutorul următoarelor șase sufixe: *-ărie*, *-ăraie*, *-et*, *-ime*, *-iș* și *-iște*. Primele două sunt uneori în variație liberă: *apărie* și *apăraie*, *prăfărie* și *prăfăraie* etc.; *-ăraie* este compus cu un augmentativ, *-aie*, astăzi ieșit din uz se găsește în *vânătaie*. Derivatele în *-ăraie* au și o nuanță ușor depreciativă.

Sufixele *-ărie* și *-ăraie* se adaugă la substantive, dând naștere la derivate ca: *argintărie*, *prăfărie*, *rufărie*; *apăraie*, *fumăraie*.

-et

Formează substantive nume colective din substantive: *alunet*, *bănet*, *brădet*, *făget*, *omenet*, *puiet*, *tineret*.

-ime

Formează de asemenea substantive din substantive, având înțelesul de „totalitatea elementelor denumite prin bază”. De notat că se atașează de preferință la nume de ființe și este mult mai productiv decât cele anterioare. În exemple ca: *boierime*, *funcționărimă*, *muncitorime*, *soldățime*, *studentime*, *școlărimă*, *țărănimă*.

-iș

Formează substantive de la substantive, de la nume de plante (inclusiv arbori) sau de obiecte (o excepție o constituie *păienjenish*): *aluniș*, *desiș*, *mărăciniș*, *păpuriș*, *pietriș*, *rămuriș*, *tufiș*, *zmeuriș*.

-iște

Formează substantive din substantive cu rare excepții. Ca și *-iș*, se adaugă numai la nume de plante (inclusiv de arbori) sau de obiecte: *cânepiște*, *porumbiște*, *priveștiște*, *rariște*.

1.2.2.7. *Sufixe care implică ideea de loc*

Din sufixele analizate în paragraful precedent, patru, *-ie* (*-ărie*), *-et*, *-iș*, și *-iște* servesc în mod obișnuit și pentru indicarea locului unde se află colectivitatea denumită, căci, printr-o metonimie foarte simplă, orice colectivitate de plante sau de lucruri, fiind îngrămădită într-un spațiu caracterizat prin însăși prezența ei, își trece numele și asupra spațiului în cauză. Așa se explică utilizarea unor derivate din această categorie ca toponime: *Aluniș*, *Păltiniș*, *Făget* etc. Încât, în principiu, orice denumire de colectivitate poate implica și ideea de loc.

Același lucru se petrece și cu *-ie* (*-ărie*) când arată unde se află, se produce sau se vinde un lucru, un bun legat sau nu de numele agentului, unde se depune o activitate permanentă, se exercită un meșteșug: *blană* – *blănar* – *blănărie*, *fier* – *fierar* – *fierărie*, *tinichea* – *tinichigiu* – *tinichigerie*.

Există însă și un sufix specializat în indicarea provenienței locale, *-ean*: *arădean*, *argeșean*, *băcăuan*, *brașovean*, *craiovean*, *dobrogean*, *ieșean*, *muntean*, *vrâncean* etc.

1.2.2.8. *Sufixe pentru denumirea însușirii din obiecte (adjectivele)*

Sufixele din această grupă semantică trebuie să îndeplinească următoarele condiții: să se atașeze la o bază care să nu exprime ea însăși o calitate, să nu fie un adjectiv, ci să dezvolte un derivat adjectival de la un substantiv, de la un verb sau de la altă parte de vorbire. Nu intră, așadar, în discuție cazuri ca: *negricios* de la *negru*, *roșietic* de la *roșu*, *gălbior* de la

galben. Restricția impusă de aceste categorii are drept scop, pe de o parte, să scoată în evidență capacitatea limbii române de a da naștere la adjective de la o bază nominală, iar pe de alta, să permită interpretarea posibilităților de nuanțare a însușirilor exprimate prin adjective primare, nederivate .

Sunt luate în considerație numai formațiile: *substantiv + sufix* și *verb + sufix* care au ca rezultat un *adjectiv*. Principalele sufixe în această situație sunt: *-al, -ală; -ar, -ară; -aș, -așă; -at, -ată; -bil, -bilă; -esc, -ească; -eț, -ăreț, -ăreață; -ist, -istă; -iu, -ie; -os, -ios, -cios, -oasă, -ioasă, -cioasă; -tor, -toare*.

-al, -ală

Apare frecvent în cuvinte împrumutate, unde este, de cele mai multe ori analizabil. Formații românești propriu-zise sunt numai câteva: *mormântal, săptămânal*, toate de la substantive.

-ar, -ară

Formează rar *adjective* din categoria discutată aici, de exemplu: *fugar* (*priviri fugare*), omonim cu numele de agent; *inelar* (*degetul inelar*); *mărfar* (*tren mărfar*), *șoricar* (*câine șoricar*), unele dintre acestea fiind folosite și substantivat.

-aș, -așă

Formează frecvent *adjective* de la substantive, de exemplu: *buclucaș, codaș, fruntaș, mijlocaș, nevoiaș, păgubaș, trușaș*.

Sensul lor general este fie de *posesiune*: *buclucaș* = cu bucluc, *nărăvaș* = cu nărav, care are nărav, *trușaș* = cu trufie, fie de *plasare* față de ideea conținută de bază: *codaș* = de la coadă, din coadă, *fruntaș* = din frunte, în frunte etc. La

acestea se pot adăuga și valori secundare – cea mai des întâlnită fiind „care produce ceea ce exprimă baza”, de exemplu *buclucaș* din *întâmplări buclucașe* înseamnă „care produce buclucuri”.

-at, -ată

Este productiv și dă derivatului înțelesul general „care are ceea ce exprimă baza”, „(care este) ca obiectul exprimat de bază, în forma, cu înfățișarea acestuia”.

Formează *a d j e c t i v e* din substantive: *gușat* „cu gușă”, *moțat* „cu moț”, *pistruiat* „cu pistrui”, *plușat* „ca plușul”, *sprâncenat* „cu sprâncene mari”, *vărgat* „cu vărgi, cu dungi”.

-nic

Exprimă sensul „care are însușirea indicată de bază”: *amarnic, casnic, dosnic, fățarnic, îndoielnic, lăturalnic* etc.

-bil, -bilă

Frecvent în împrumuturi, unde este în genere recunoscut ca atare de vorbitori, având sensul „care poate să îndeplinească acțiunea verbului de bază”, *-bil* se combină și cu teme verbale din limba română contemporană, de exemplu: *apărabil, auzibil* (după fr. *audible*), *locuibil*.

-esc, -ească

Formează *a d j e c t i v e* din substantive. Derivatele au sensul general „care ține de, care aparține obiectului denumit prin substantivul de bază,,: *bărbătesc, englezesc, femeiesc, judecătoresc, lumesc, meșteșugăresc, muncitoresc, omenesc, pământesc, prietenesc, românesc, sătesc, tineresc, țărănesc*.

-ăreț, -ăreață

Formează din principiu adjective: *băgăreț, certăreț* etc.

-ist, -istă

Adjectivele derivate cu *-ist* au același sens general ca și numele de agent corespunzătoare: „care este strâns legat de substantivul-bază, care se ocupă de obiectul exprimat de acest substantiv, are de a face în mod frecvent cu el”, etc., de exemplu: *căminist, -ă* „care locuiește la cămin”, *ceferist, -ă* „care lucrează la CFR”, *junimist, -ă* „care este partizanul sau partizana curentului Junimea” etc.

După 1990 s-au format numeroase derivate în *-ist* de la nume de partide, dar și de la alte baze (vezi bibliografia de la sfârșitul capitolului), unele dintre acestea având o existență limitată în timp: *pedeserist, cederist*.

-iu, -ie

Prin excelență indicator al echivalării cromatice, *-iu* dă derivatelor semnificația „care are culoarea obiectului exprimat de substantivul de bază” Este deci sufixul utilizat în primul rând pentru precizarea nuanțelor de culoare: *arămiu, argintiu, auriu, cireșiu, portocaliu, purpuriu, rubiniu, cafeniu, cărămiziu, cenușiu, liliachiu, pământiu, vioriu, trandafiriu, vișiniu*.

Sufixe în discuție exprimă în mare o caracteristică a obiectului desemnat de bază (fără legătură cu valoarea cromatică) în derivate ca: *grijuliu* „cu multă grijă”, *mijlociu* „de mijloc, la mijloc”, cuprinzând eventual și ideea de a p r o x i m a r e .

-os (-ios, -cios, -oasă, -ioasă, -cioasă)

Derivatele cu aceste sufixe au fie înțelesul general „cu ceea ce indică baza” deci ideea de posesiune, fie pe acela de „asemănător cu ceea ce indică baza”, deci ideea de asemănare. Când adjectivul în *-os* s-a dezvoltat dintr-un verb, de exemplu *lunecos*, *tăios*, *mâncăcios*, *plângăcios*, valoarea lui este de „care” + acțiunea verbului la prezent” (prezentul cunoașterii).

Sensurilor de mai sus li se adaugă și valorile „bine”, „mult” sau „mare”: *lunecos* „care lunecă bine, ușor”, *tăios* „care taie bine”, *mâncăcios* „care mănâncă mult”, *bănos* „cu bani mulți” ș.a.

Deosebirea dintre posesiune, care cuprinde totdeauna în derivatele cu sufixul *-os* ideea „în cantitate mare” și asemănare este adesea foarte clară. Astfel, *dințos* înseamnă „cu dinți mari”, iar *uleios* „ca uleiul”. Prezența sau absența notei „în cantitate mare” depinde de semantica bazei și de contextele derivatului.

Derivate din substantive: *argintos*, *așos*, *bănos*, *bucuros*, *colțos*, *copilăros*, *drăgăstos*, *dureros*, *fricos*, *gustos*, *inimos*, *lemnos*, *lănos*, *lucios*, *mătășos*.

Derivate din verbe: *arătos*, *întunecos*, *lunecos*, *sângeros*, *tăios*, *încăcios*, *plângăcios*, *supărăcios*.

Derivatele din adjective, ca *gălbenicios*, *negricios*, *sărăcăcios* ș.a., nu seamănă din punctul de vedere al semnificării lor cu celelalte două categorii, pentru că, în cazul lor, apare și ideea de aproximare: *negricios* „cam negru”, *albicios* „cam alb” etc.

-tor, -toare

De la valoarea de nume de agent în sens larg trece la exprimarea „purtătorului unei însușiri” legate de acțiunea unui

verb): *ascultător, bănuitor, binevoitor, dator, fermecător, grăitor, iubitor, orbitor, răspunzător, triumfător, uluitor, vindecător.*

*

După cum se poate constata, sufixele care formează nume de însușiri ale obiectelor indică:

a) o însușire legată de ideea de *p o s e s i u n e*, de obicei când derivatul este un substantiv.

b) în plus, faptul că însușirea (posesiunea) este în cantitate mare sau însoțită de nuanța adverbială „bine, repede”.

c) o însușire legată de ideea de *a p r o x i m a r e*, în special când baza este un adjectiv sau un substantiv care include o nuanță calitativă.

d) însușirea legată de îndeplinirea unei acțiuni, când baza este un verb.

e) *a p a r t e n e n ță* la ceea ce exprimă baza.

1.2.2.9. Sufixe pentru indicarea modalității

Româna contemporană utilizează pentru indicarea modalității sufixele *-ește* și *-iș*.

-ește

Formează *a d v e r b e* din substantive și adjective, cu condiția să existe de la aceeași bază și un adjectiv în *-esc*, de exemplu *român – românesc – românește*.

Numărul derivatelor în *-ește* este foarte mare: *bărbătește, copilărește, femeiește, frățește, lumește, nebunește, omenește, prietenește, românește, școlărește, tinerește, țărănește, vitejește*.

-iș

Derivă *a d v e r b e* de mod din substantive și verbe: *chiorâș, cruciș, furiș, pieziș, târâș ș.a.*

1.2.2.10. Sufixe pentru denumirea plantelor și animalelor

A. Nume de plante

Există mai multe sufixe pentru denumirea plantelor, deși o mare parte din derivatele făcute în acest fel nu sunt utilizate în limba literară; multe dintre acestea sunt și sufixe diminutive. Dintre cele mai răspândite sunt:

-aș: *trifoiăș, toporaș*; **-el, -ea:** *albăstrea, clopoțel, ghiocel, păducel, stânjenel, zorea*; **-ică:** *lumânărică, răchițică*; **-ior (-cior, -șor, -ioară, -cioară, -șoară):** *cimbrișor, lăcrămioară, verzișoară*; **-iță:** *albăstriță, crăiță, garofiță, lămâiță*; **-uș:** *căldărușă, cerceluș*; **-uță:** *părăluță, urzicuță*; **-ariță** (considerat specializat pentru plante): *broscariță, măselariță, vinariță*. Alte sufixe utilizate pentru a denumi plante: **-ar:** *frăgar* („rug de fragi”), *gogoșar*; **-oi:** *păpușoi, usturoi*; **-easă:** *cârciumăreasă*.

B. Nume de animale

Numele derivate ale animalelor sunt de două feluri: unele ca *ciocănitoare, cintezoii, urechelniță*, altele ca *Grivei, Rujan, Joiana*. Primele denumesc specii ca atare, celelalte, exemplare unice sau tipice, la fel ca numele proprii de persoană (*Grivei* nu este „orice câine”, ci „un anume câine”).

Pentru denumirea animalelor se recurge mult mai des la sufixe nume de agent, dar și la sufixe diminutive. Astfel, nume de păsări sunt formate cu sufixele: **-ar:** *fluierar* (soi de sitar), *lăcustar* (soi de graur), *lopătar*; **-el:** *albinărel* (prigoare), *peșcărel* (soi de peșcăruș); **-tor, -toare:** *ciocănitoare, lipitoare, privighetoare*.

Rezultă că majoritatea derivatelor desemnând nume de plante și de animale nu sunt formate cu sufixe specializate, ci prin neutralizarea valorii unor sufixe din alte categorii semantice.

1.2.2.11. *Sufixe pentru nume proprii de familie*

În româna contemporană există un singur sufix specializat pentru numele proprii de familie: *-escu*, fiindcă *-eanu*, utilizat și el frecvent în acest scop, presupune, ca și multe diminutive, augmentative sau nume de agent transformate în nume de familie, un supranume sau o poreclă.

Sufixul *-escu* are o mare libertate de a se combina cu un prenume pentru a desemna un nume de familie: *Alexandru – Alexandrescu; Adam – Adamescu, Constantin – Constantinescu, Dobre – Dobrescu, Ene – Enescu, George – Georgescu, Nicolaie – Nicolescu (Niculaie – Niculescu), Petre – Petrescu, Radu(l) – Rădulescu, Teodor – Teodorescu, Vasile – Vasilescu etc.*

Deosebirea dintre distribuția lui *-escu* și cea a lui *-eanu* pe plan formal constă în aceea că unele nume de familie în *-eanu* nu se formează de la prenume. La rândul lui, *-escu* este exclus de la derivarea multor nume de familie care au la bază un toponim, cum ar fi: *Ardeleanu, Bolintineanu, Dobrogeanu, Moldoveanu, Munteanu, Sireteanu ș.a.*

De la unele baze sunt posibile însă ambele formații: *Andrei – Andreiescu – Andreianu, Cornea – Cornescu – Corneanu, Grecu – Grecescu – Greceanu, Mihail – Mihăilescu – Mihăileanu, Petre – Petrescu – Petreanu, Teodor – Teodorescu – Teodoreanu, Vlad – Vlădescu – Vlădeanu.*

În alte nume de familie se pot recunoaște alte sufixe: *-iu: Antoniu, Constantiniu, Dumitriu, Gheorghiu, Grigoriu etc.; -ache: Costache, Dumitrache, Iordache etc.*

*

Diversele categorii semantice de sufixe lexicale din limba română creează cuvinte noi, fie a) prin suma celor două sensuri, al bazei și al sufixului, ca în cazul derivatelor cu sufixe *diminutive, augmentative, moționale* și

colective (iepuraș, iepuroaică, brădet), fie b) prin introducerea sensului bazei în sensul derivatului, ca în cazul *abstractelor* (bunătate, amăgeală).

Cele mai multe dintre sufixele analizate au răspândire generală, fiind utilizate în variantele stilistice principale ale limbii române. În limbajele specializate (științifice și tehnice) există și alte sufixe, dar aici problemele derivării se complică din cauza impunerii unor formații, a circulației internaționale și a altor factori. De aceea, importanța (productivitatea) sufixării în limba română a fost apreciată atât în funcție de circulația stabilă la nivelul limbii literare standard (ceea ce a dat modelele reprezentative pentru sistemul românesc) cât și în funcție de combinarea cu baze românești vechi (ceea ce conduce, de asemenea, la modele stabile, specifice românei). Frecvența în româna actuală a unor sufixe recente (dintre care *-ism*, *-ist*, *-itate*, *-bil*, *-iza* ș.a), remarcată în formații recente diverse trebuie apreciată după aceleași criterii.

Bibliografia privind sufixarea în limba română este foarte bogată. Reținem aici numai câteva titluri: *Formarea cuvintelor în limba română* (FCLR), vol. III – *Sufixe*, Editura Academiei, București, 1962; Ileana Vincenz în SCL, XX, 1969, pp. 399–414, 543–556 (generarea derivatelor în limba română contemporană), Laura Vasiliu, în SCL, XXIV, 1973, pp. 647–652 (semantica sufixelor verbale); idem, în SCL, XXIX, 1978 (preliminariile la tratarea semantică a derivatelor cu sufixe); idem, în *Semantică și semiotică* (ed. I. Coteanu, L. Wald), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, pp. 314–332 (sinonima derivatelor cu sufixe); idem, în LR, XXXII, 1983, pp.190–194 (modalități de descriere a sensului în derivare).

Pentru înregistrarea, interpretarea numeroaselor derivate cu sufixe de după 1990 și, în general pentru aprecierea dinamicii lexicale în româna strict actuală sunt relevante următoarele lucrări: Florica Dimitrescu, *Tendențe ale formării cuvintelor în*

limba română (Cuvinte noi în presa actuală), în LL, 1965, vol. 10, p. 245 ș.a.; *idem*, *Dinamica lexicului românesc*, Cluj-București, Ed. Clusium-Logos, 1995; *Idem*, *Dicționar de cuvinte recente*, ed. a 2-a, Logos, București, 1997.

O contribuție importantă sub aspectul înregistrării, interpretării și aprecierii derivatelor recente cu sufixe, inclusiv raportarea și comentarea bibliografiei mai vechi sau mai noi privind acest procedeu în limba română este reprezentată de Adriana Stoichițoiu-Ichim, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influențe, creativitate*, Editura All, București, 2001 (cap. II – Nou și vechi în derivarea sufixală, pp.19–37).

Pentru aprecierea derivatelor românești actuale din perspectiva normelor limbii literare se poate vedea Valeria Guțu-Romalo, *Corectitudine și greșeală (Limba română de azi)*, Editura științifică, București, 1972, pp. 19–22; Mioara Avram, *Probleme ale exprimării corecte*, Editura Academiei, București, 1987, pp. 238–249.

Pentru o expunere succintă a derivării cu sufixe din limba română vezi Liviu Groza, *Elemente de lexicologie*, Humanitas educațional, București, 2004, pp. 113–107.

1.3. Prefixe și prefixația

Se știe că limba română este o limbă preponderent derivativă. Marea majoritate a cuvintelor create în românește sunt obținute prin derivare, dar față de numărul, de varietatea și de complexitatea sufixelor, prefixele sunt nu doar mai puține, dar și mai unitare. De aceea, o clasificare morfologică a acestora nu este relevantă, deoarece ea rezultă clar din clasa morfologică la care aparțin cuvintele obținute prin prefixare. Trebuie menționat însă că, alături de prefixele cu circulație generală, există în limba română numeroase altele, utilizate fie numai în terminologiile de specialitate, fie numai în limbajul cultivat.

Acestea se aplică însă rareori la baze vechi (și numai în acest caz putem fi siguri că formația este obținută în limba română). Aceste prefixe formează o categorie specială, pun probleme aparte, de aceea vom reveni asupra lor.

1.3.1. Prefixe privative

Prefixele din această categorie semantică au sensul general de „fără”, „lipsit de”, „a lipsi de”. Vom trece în revistă câteva dintre ele.

des- (dez-)

Singurul care formează cuvinte noi cu sens privativ în limba română contemporană este *des-*. Acest prefix dă naștere la verbe din care se formează, dar foarte rar, adjective și substantive deverbative, cu unele excepții ca *descreierat* (des + creier + at). Verbele cu prefixul *des- (de-)* se pot grupa în mai multe categorii în raport cu baza la care acesta se atașează. Din exemplele pe care le vom discuta în continuare, rezultă că acesta se atașează, de preferință tot la un verb. La această concluzie duce observația că de multe ori perechi ca *îmbina – dezbinda*, *amăgi – dezamăgi* nu au drept corespondent în limba română un substantiv-bază, cum se întâmplă cu *încleia – descleia (clei)*, *tăinui – destăinui (taină)*.

Vom urmări în continuare categoriile de verbe formate cu prefixul *des-*.

a) verbele cu *des-* se opun celor formate cu *în-*, într-o pereche în care baza poate fi recunoscută cu ușurință: *desărcina / însărcina* (sarcină), *descătușa / încătușa* (cătușă), *descleșta / încleșta* (clește), *descolăci / incolăci* (colac), *descheia / încheia*

(cheie), *descreți/ încreți* (creț), *desființa / înființa* (ființă), *desfoia / înfoia* (foaie), *desfrâna / înfrâna* (frână), *desfrunzi / înfrunzi* (frunză), *dezgropa / îngropa* (groapă), *deznoda / înoda* (nod), *desperechea / împerechea* (pereche), *despovăra / împovăra* (povară), *dezrobi / înrobi* (rob), *deșuruba / înșuruba* (șurub), *dezvinovăți / învinovăți* (vinovat), *dezăpezi / înzăpezi* (zăpadă).

b) verbe cu *des-* care fac pereche cu *în-*, dar baza perechilor nu mai poate fi recunoscută, întrucât nu mai este în uz. Vorbitorii au totuși sentimentul că acestea formează perechi, fără să poată identifica baza de derivare: *dezbrăca / îmbrăca*, *descăleca / încăleca*, *descălța / încălța*, *descărca / încărca*, *deschide / închide*, *dezvăța / învăța*.

c) verbe cu *des-* care formează pereche cu verbe fără prefix sau cu un prefix neproductiv: *dezamăgi / amăgi*, *desface / face*, *dezlega / lega*, *dezlipi / lipi*.

d) verbe cu *des-* care formează pereche cu verbe fără prefix, și se pot raporta la o bază comună: *desăra / săra* (sare), *dezmoșteni / moșteni* (moștean), *deznădăjdui / nădăjdui* (nădejde), *destăinui / tăinui* (taină), *dezăvorî / zăvorî* (zăvor).

Prefixul *des-* apare cu varianta fonetică *dez-* când baza de derivare începe cu o vocală sau cu o consoană sonoră: *dezamăgi*, *dezlipi*, *dezgropa*, *deznădăjdui*.

de-

Cu aceeași valoare privativă ca *des-*, prefixul *de-* apare în câteva cazuri ca o variantă strict fonetică a lui *des-*, atunci când cuvântul-bază a derivării începe cu *s*, *ș*, *j*: *dejuga*, *desăra*, *deșira*, *deșuruba*.

Atât *des-*, cât și *de-* servesc la modelarea unor împrumuturi romanice ca: *dezarma*, *dezbate*, *descrește*, *descuraja*, *dezmembra*. Posibilitatea ca unele dintre acestea să

fie formații savante românești nu este exclusă, dar clarificarea modului lor de formare nu se rezolvă decât prin cercetarea istoriei fiecăruia în parte, ceea ce se face în genere în dicționarele limbii române. Oricum, exemple ca cele citate nu pot fi luate în considerare ca fiind formații interne ale limbii decât după o atentă cercetare, întrucât probabilitatea ca ele să fie împrumuturi adaptate la limba română este foarte mare.

De asemenea o valoare privativă are și prefixul de origine greacă veche *a-* (dacă baza de derivare începe cu o consoană) sau *an-* (dacă baza începe cu o vocală). Valoarea sa privativă este recunoscută în formații ca cele ce urmează, însă acestea reprezintă *împrumuturi neologice*, termeni de circulație internațională și *nu* derivate pe teren românesc:

acefal „fără cap, lipsit de cap”;

afon „fără voce, lipsit de voce” (în fonetică: „lipsit de vibrații”);

alogic „fără logică, lipsit de logică”;

analfabet, analfabetism „fără știința alfabetului”, „lipsit de cultură elementară”;

anorganic „care ține de domeniul chimiei exterioare clasei de compuși ai carbonului”;

asexuat „fără organe reproducătoare”, „lipsit de organe caracteristice sexului”;

aton „fără accent”, „fără tonusul caracteristic vitalității, fără vitalitate”;

atrofic (atrofie, atrofia) „lipsit de hrană”, „nedezvoltat din cauza lipsei de nutriție”;

avitaminoză „boală provocată de lipsa vitaminelor din organism”.

După cum se poate vedea, termenii în componența cărora intră acest prefix se întâlnesc aproape exclusiv în limbajele științifice.

1.3.2. Prefixele negative

ne-

Prefixul negativ cu cea mai mare frecvență în toate variantele limbii este *ne-*, prefix vechi, de origine slavă. De o mare productivitate, el formează *adjective, substantive* și uneori *adverbe*. Rolul său fundamental este acela de a nega valoarea semantică a bazei, de exemplu: *adevăr – neadevăr, cinstit – necinstit, fumător – nefumător, noroc – nenoroc, șansă – neșansă*.

În afară de aceasta, el poate da, în unele cazuri, o valoare privativă derivatelor ca de exemplu în *nesomn (o noapte de nesomn)* sau *neatenție*, fapt lesne de înțeles, de vreme ce și formațiile cu prefixe privative pot avea în anumite situații o valoare negativă. Deosebirea esențială dintre ele constă în aceea că, pe când prefixul privativ presupune existența într-o formă oarecare a elementului de care este privat cineva sau ceva, cel negativ nu implică această condiție, cf.: *făcut – desfăcut – nefăcut, lipit – dezlipit – nelipit* etc; *o oală neacoperită* este oala căreia nu i s-a pus capac, în timp ce *o oală descoperită* este aceea căreia i s-a scos capacul; *un plic dezlipit* a fost mai întâi *lipit*, pe când unul *nelipit* nu a fost lipit niciodată.

Datorită mării sale productivități, *ne-* se adaugă la unele cuvinte pentru a nega o anumită valoare a acestora, care nu este neapărat cea denotativă sau cea mai frecventă; de exemplu, *nedrept* nu neagă pe *drept* în sensul de „direct, neocolit”, ci în sensul moral. Același lucru se întâmplă și în cazul lui *necurat*, care nu înseamnă „murdar” la propriu, ci „lipsit de curățenie spirituală”.

Adesea, unul dintre cuvintele cu prefixul *ne-* este influențat semantic fie de alt termen din aceeași familie fie de un sinonim cu aproximativ aceeași semnificație. Dacă *nedrept*, de

exemplu, a ajuns să aibă sensul arătat este foarte probabil că aceasta s-a întâmplat în urma prezenței în limbă a lui *nedreptate*, derivat de la *dreptate*.

Prin urmare, prefixul *ne-* introduce cuvintele într-un microsistem semantic complex, cu raporturi privative alături de cele negative, cu raporturi sinonimice și antonimice variate, ceea ce are drept consecință modificarea formațiilor prefixate.

În interpretarea termenilor incluși în categoriile de mai jos este deci necesar să se țină seama de observațiile anterioare, mai ales că exemplele alese pentru ilustrarea diverselor combinații ale lui *ne-* tind să demonstreze și fenomenul semantic prezentat aici.

- ***Adjective negative de la adjective primare***

Această categorie este slab reprezentată, întrucât pentru multe adjective primare nu se înregistrează formații negative, de pildă pentru numele de culori, pentru *frumos, urât, gras, slab, înalt, scund, lat, îngust, ciudat, caraghios, senin, uscat, ud, umed, bolnav, rece, cald, strâmb, gros, tânăr, bătrân* sau cele cu semnificație similară. Este dificil de circumscris semantic adjectivele primare care nu suportă derivarea cu un prefix negativ.

Cel mai frecvent utilizate sunt: *nebun*, (cu sensul de „dement”, ca și derivatele de la acesta ca *nebie, nebunesc, nebunește, nebunatic*), *necurat, nedrept, nesigur, neatent, netot* (la minte) etc.

- ***Adjective negative de la adjective derivate care nu sunt participii (și nici derivate cu -at, -it, -ut)***

Această categorie este mai bine reprezentată decât precedenta: *neascultător, necredincios, necruțător, necuviincios, nedeterminabil, nefavorabil, neferos, nefiresc*.

neiertător, neîncrezător, neîndurător, nemilos, nemuritor, nepământean, nepărtinitor, nepieritor, nerecunoscător, neverosimil, nevârstnic etc.

- **Adjective negative obținute de la participii sau derivate cu -at, -it, -ut**

Numărul adjectivelor negative derivate de la participii sau cu **-at, -it, -ut** este foarte mare: *neabătut, nearticulat, neasemuit, nebăut, necioplit, necopt, nedumerit, neisprăvit, neîmblânzit, neîmpăcat, neînduplecat, neînfricat, neînfrânt, neînsemnat, neînțeles, nelămurit, nelimitat, neliniștit, nemărginit, nemâncat, nemângâiat, nepătruns, neprihănit, nerușinat, nespălat, neșters, nevătămat.*

Tot în această categorie intră și cele câteva adjective compuse cu **mai** și precedate de **ne-**: *nemaiauzit, nemaîntâlnit, nemaipomenit, nemaivăzut.* În aceste cazuri, prefixul nu s-a adăugat la o temă pozitivă alcătuită din **mai** + participiu (asemenea formații nu există), ci rezultă din construcții verbale, după toate aparențele imitate și ele după cele cu gerunziul. Un argument în acest sens este existența formulilor *nemaiajungând, nemaibătând, nemaicrezând, nmaidormind, nemaifiind, nemaigândind, nemailăsând, naimâncând* care sunt uzuale ca și gerunziile negative simple: *neajungând, nebătând, necrezând, nedormind* etc.

- **Substantive negative de la substantive**

Cele mai frecvente substantive din această categorie sunt: *neadevăr, neagresiune, necinste, nechibzuință, necredință, necurățenie, necuviință, nedreptate, neființă, neorânduială, nepereche, nepuțință neregulă, nesiguranță, nesocotință, nesomn, nestatornicie, neșansă, nevinovăție.*

- **Substantive negative de la o bază verbală cu un sufix din seria -are, -ere, -ire**

Substantivele din această categorie sunt foarte numeroase. Aproape de la fiecare verb se poate construi unul pe baza infinitivului, dar multe rămân accidentale, ca de exemplu *neavere*. Lista care urmează conține doar substantivele cele mai importante, mai frecvente: *neascultare, nebăgare* (de seamă), *nedumerire, nefericire, neîncredere, neînțelegere, nelămurire, nemărginire, neobrăzare, nepăsare, neplăcere, nepricere, nepotrivire, nerăbdare, nerușinare, nesimțire, nesocotire, nestăpânire, nesupunere* etc.

- **Adverbe negative cu ne-**

Mai puțin de zece la număr, adverbele cu *ne-* sunt formate tot de la verbe, cu excepția lui *necum*. Ele sunt: *neconținut, negreșit, neîncetat, neînchipuit, neîntrerupt*.

În câteva cazuri prefixul *ne-* apare la verbe: *a neliniști, a nemulțumi, a nesocoti, a nedreptăți*. Aceste verbe nu pot fi considerate decât formații analogice. Apariția lor se explică prin tratarea unor adjective cu înfățișare de participiu drept participii. Astfel, asemănarea dintre *mulțumit* și *nemulțumit* a creat impresia că *nemulțumit* trebuie să aibă aceeași paradigmă verbală ca *mulțumit* care îi stă la bază și așa s-a format verbul *a nemulțumi*.

Corespunzând lui *in-*, cu frecvență mai mare în variantele savante ale limbii, prefixul *ne-* îl substituie adesea pe *in-* prin calc.

Prefixul neologic *in-* cu variantele sale *im-* (înainte de consoanele labiale) și *i-* (înainte de *l, m, r*) a devenit ușor de recunoscut prin perechi de cuvinte ca: *adaptabil – inadaptabil, discutabil – indiscutabil, dispune – indispuie, egalitate – inegalitate, lizibil – ilizibil, moral – imoral, salubru – insalubru*

ș.a.m.d. Trebuie să precizăm însă că aceste formații sunt preluate ca atare prin împrumut din alte limbi, prin urmare *nu sunt create în limba română*. Fiind însă analizabile, vorbitorii au sentimentul existenței unui prefix, pe care îl înlocuiesc în unele cazuri cu *ne-*. În consecință, au apărut dublete ca: *inadaptabil – neadaptabil, inadaptat – neadaptat, ineficace – neeficace, ineficient – neeficient, inegalitate – neegalitate, inpenetrabil – nepenetrabil, impolitețe – nepolitețe, intraductibil, netraductibil* etc. Fenomenul invers, de atașare a lui *in-* la o temă românească neîmprumutată nu se întâlnește nici accidental, ceea ce dovedește că distribuția celor două prefixe este diferită, *in-* rămânând numai în sfera limbajelor savante, în timp ce *ne-* pătrunde și în această sferă. *In-* prezintă marele avantaj de a apărea și la verbe, ceea ce nu se întâmplă cu *ne-*.

1.3.3. Prefixele delocutive

Prefixele delocutive formează cuvinte noi pornind de la locuțiuni (de unde și numele lor). Din punct de vedere semantic ele se plasează foarte aproape de prepoziții. De fapt, unele dintre ele chiar sunt prepoziții, pe cale de a se specializa în formarea cuvintelor.

în-

Cel mai important prefix delocutiv al limbii române este *în-*. În primul rând, cu ajutorul lui se formează foarte multe verbe și, în al doilea rând, adjective și adverbe. Adjectivele sunt de tip participial, având deci sufixul *-t* (în forma *-at, -it* sau *-ut*). Dacă facem abstracție de acele formații în care *-în* nu mai este recunoscut (de exemplu, *îmbăta, îmbina, întuneca*), se pare că toate celelalte presupun, ca primă fază de trecere a locuțiunii la verb, faza participial adjectivală amintită.

Sensul global al verbelor delocutive formate cu *în-* depinde de sensul locuțiunilor care au stat la baza lor și anume:

- a) locuțiuni care presupun formula *a pune, a introduce, a intra, a fi pus în..., a se afla în...,* de exemplu: *a înfăptui = a pune în fapt, a înfățișa = a pune în față, a împerechea = a pune în pereche.*
- b) locuțiuni care presupun formula *a (se) face (deveni) ca...,* de exemplu: *a (se)încolăci. = a (se) face (ca un) colac, a (se) îngălbeni = a (se) face galben, a (se) îngrășa = a deveni gras, a îmbătrâni = a deveni bătrân.*
- c) locuțiuni care presupun formula *a fi, a lua, a cuprinde, a da în: a înmâna = a da în mână, a îmbrățișa = a cuprinde în brațe* etc.

Pe lângă faptul că mai toate verbele formate cu *în-* se încadrează într-una din aceste clase semantice pentru tratarea lui *în-* ca prefix delocutiv există și argumente formale. Unul dintre ele îl reprezintă capacitatea limbii române de a construi cu ușurință adjective cu aspect verbal, utilizând sufixele participiale *at-, it-, ut-.* În combinație cu *în-* rezultă adjective care nu presupun la origine un verb, ca *îmbelșugat, îndoliat, îngândurat, înlăcrimat* etc.

Clasele semantice amintite se pot diviza la rândul lor în subclase.

Pentru încadrarea verbelor în clasele semantice discutate mai sus trebuie să se țină seama și de comparație. *A se îmbujora* înseamnă *a deveni ca bujorul*, deci roșu (deși bujorul poate fi și alb sau roz).

• *Verbe delocutive cu în- de tipul (A)*

Cele mai multe provin dintr-o locuțiune (reală sau posibilă) care au drept bază un substantiv sau un numeral. Pe lângă posibilitatea ca verbul delocutiv să apară prin derivarea

grupului *în* + *substantiv* există și cazuri în care prepoziția *în*- nu se află în această poziție. De exemplu, *a încrucișa* rezultă din *a pune*, *a așeza în cruce*, dar *a împovăra* trebuie dedus din *a pune o povară pe umerii cuiva*. În funcție de aceasta trebuie interpretate și exemplele următoare: *îmbrobodi*, *încercui*, *încleia*, *încornora*, *încrucișa*, *încredința*, *îndatora*, *înfăptui*, *înfățișa*, *însiința*, *îngenunchea*, *îngropa*, *îngrozi*, *înhăma*, *înlănțui*, *înlătura*, *înlocui*, *înmănunchea*, *înmormânta*, *înnopta*, *înșira*, *întemnița*, *înțepa*, *învălui*, *învenina*, *înveșmânta*.

• *Verbe delocutive cu în- de tipul (B)*

Verbele din această categorie pot fi deduse din locuțiuni (reale sau posibile), care au ca bază un substantiv sau un adjectiv. Când este un substantiv, se presupune o comparație. Când este un adjectiv, verbul este factitiv (*a face să se schimbe în ceva*) sau eventiv (*a deveni*).

– Baza este un substantiv: *închega*, *încolăci*, *încremeni*, *îndrăci*, *înlăcări*, *înflora*, *înflori*, *înfoca*, *îngheța*, *înjumăți*, *înlemni*, *împacheta*, *împerechea*, *împleți*.

– Baza este un adjectiv: *înăcri*, *înăspri*, *îmblânzi*, *îmbuna*, *încălzi*, *încărunți*, *încreți*, *îndesi*, *îndrăgi*, *îndrepta*, *înduioșa*, *îndulci*, *înfierbânta*, *înfricoșa*, *îngălbeni*, *îngrășa*, *îngroșa*, *înmulți*, *înebbuni*, *înegri*, *împeștița*, *împlini*, *împrospăta*, *împuțina*, *înroși*, *înrași*, *înstrăina*, *întări*, *învrednici*, *înzdrăveni*.

• *Verbe delocutive cu în- de tipul (C)*

Verbele din această categorie se deduc din locuțiuni având la bază pe „a vâri, a introduce, a intra” + substantiv, ca: *îmbrățișa*, *încleșta*, *îndrăgosti*, *înmâna*, *însufleți*, *înzăpezi*, *învolvea*.

- **Paralelismul dintre verbele cu în- și cele fără în- formate de la aceeași bază**

În româna contemporană, verbele delocutive cu *în-* au de multe ori corespondent în verbe formate de la aceeași bază fără *în-*. Din punctul de vedere al repartiției pe variante ale limbii a acestor formații, situația se prezintă astfel:

- a) Ambele formații se utilizează în limba literară, de exemplu: *depărta* – *îndepărta*, *robi* – *înrobi*, *roși* – *înroși*, bineînțeles în cel puțin un context identic. Prin urmare, nu intră în discuție cazuri ca *voi* – *învoi*, sau *trece* – *întrece*.
- b) Verbul format cu *în-* este literar, iar cel fără *în-* este popular, de exemplu: *îmblăni* față de *blăni*, *îndrăgosti* față de *drăgosti*, *îngriji* față de *griji*, *înăbuși* față de *năbuși*, *împușca* față de *pușca*.
- c) Invers, verbul cu *în-* este popular, iar cel fără *în-* este literar, de exemplu: *pătimi* față de *împătimi*, *peți* față de *împeți*, *pudra* față de *împudra* etc.

Acest fapt dovedește proveniența delocutivă a verbelor cu *în-*, dar și caracterul activ al procedului.

Prefixul savant *în-* (de origine latină cultă), adaptat sub forma *în-* dintr-o serie de verbe romanice împrumutate, ca *incrimina*, *infatua*, *infiltra*, etc. nu este delocutiv în limba română. Cu toate acestea, el merită amintit aici, pentru că adesea împrumuturile în cauză se modelează după cele românești cu *în-*, rezultând forme „românizate” ca *însufla*, *incrimina*, *încrusta*, dar neadmise de limba literară. Forma corectă a acestora este cu *în-*.

de- ca prefix delocutiv

Prepoziția *de* joacă într-un număr de formații lexicale același rol ca și *în-*, dând naștere și ea la verbe provenite în mod

evident din locuțiuni. Avem în vedere formații ca *dedulci, deochea, deosebi, depărta, desăvârși*. Procedul constituirii este același ca la delocutivele cu *în-*, punctul de plecare fiind un adjectiv-participiu.

Fără să fie o legătură directă între acest prefix din împrumuturi sau calcuri (ex. *dedubla, deduce, deține*), notăm că posibilitatea de adaptare a acestora este prezentă în *de-*delocutiv.

1.3.4. Prefixele iterative

Pentru a exprima repetarea unei acțiuni se folosesc prefixele *răs-* (cu varianta *răz-*) și *re-*. Deși îl discutăm aici, trebuie semnalat că prefixul *răs-* (*răz-*) are mai multe valori de sens. În unele derivate ca *a se răzgândi* poate însemna atât „a se gândi din nou, o dată sau de mai multe ori (ex.: *M-am tot gândit și m-am răzgândit, dar nu am ajuns la nicio concluzie*), cât și „a se gândi din nou (o singură dată) în direcție contrară primei dăți” (ex. : *N-am știut că s-a răzgândit și nu mai cumpără casa*). În alte derivate reprezintă în mod evident numai rezultatul contrariu al unei acțiuni, de exemplu, *a răspopi* nu conține în niciun fel ideea de „a se face popă din nou”, ci „a lua cuiva calitatea de preot”. În sfârșit, într-un adjectiv ca *răzbucuros, răz-* marchează un superlativ (ex.: *Era bucuros și răzbucuros*). Ideea de superlativ este mai limpede în *răspuțeri* „(din) toate puterile”. Se poate afirma deci că *răs-* este un prefix polisemantic.

Aici avem în vedere însă numai sensul său iterativ din formații ca *răsciti, răscumpăra, răscunoscut, răzjudeca* întrucât numai cu această valoare este astăzi activ. Deși nu dă naștere la multe cuvinte noi, el este destul de des întrebuințat în

construcții în care se produce variația pe același radical: *I-a spus și i-a răzpus, I-a cerut și i-a răscerut, A plâns și a răsplâns* etc. Aceste construcții sunt mai expresive și apar, de obicei în limba vorbită.

re-

Prefixul *re-* are o valoare strict iterativă. El formează verbe în limba literară, fiind unul dintre puținele prefixe împrumutate care are capacitatea incontestabilă de a se atașa direct la o bază din limba română contemporană, fără a urma un tipar străin, deci fără a fi o formație calchiată.

Ce-i drept, *re-* își menține poziția de prefix cult, dar a ieșit din rândul prefixelor savante din limbajele de specialitate. Principalele lui formații vorbesc de la sine în acest sens, mai ales cele la care *re-* s-a adăugat, deși ele au încă un prefix (pe *în-* și, mai rar, pe *des-*): *realege, realipi, reaminti, reangaja, reașeza, recăpăta, recăsători, rechema, redeschide, redeștepta, redobândi, reintra, reîmpăduri, reîmpărți, reîncepe, reînchiria, reîncolți, reînșiința, reînflori, reîntoarce, reîntregi, repovesti, reprimi, repune, retipări.*

În câteva dintre verbele astfel formate *re-* produce chiar confuzii la vorbitorii cu un anumit nivel de cultură, de exemplu, *reînsănătoși, reîntineri, reîntoarce* sunt folosite pentru *însănătoși, întineri, întoarce*. În aceste cazuri prefixul nu adaugă nimic la sensul verbului, însă dovedește că tendința lui de expansiune este puternică.

1.3.5. Alte prefixe

Aducerea în discuție a prefixelor care urmează reprezintă o abatere într-o oarecare măsură de la procedeul urmat până aici,

întrucât, dacă vorbim despre cuvinte *formate în limba română*, este greu de susținut cu exemple că aceste prefixe contribuie realmente la sporirea numărului de derivate românești. Acestea sunt prefixe internaționale frecvente, utilizate în limbajele savante. Româna cunoaște foarte multe cuvinte astfel formate, dar acestea sunt împrumutate ca atare sau calchiate după un model străin și nu formate pe teren românesc. Ele fac parte din limbajele de specialitate. Formațiile de la o bază românească sunt foarte puține.

Motivul pentru care le aducem în discuție aici este că ele intră în serii, sunt recunoscute în accepția lor originară, servesc la analiza și înțelegerea termenilor tehnici din limbajele speciale și la sistematizarea acestora. Ele sunt prefixe de origine latină și greacă și nu provin *direct* din aceste limbi. Nu avem însă în vedere istoria lor în limba română.

Tinând seama de precizările de mai sus, vom trece în revistă o parte din aceste prefixe (fără a avea pretenția că le-am epuizat), precizând originea și sensul lor. În ce privește exemplele, ne vom limita la câteva, insistând, acolo unde este cazul, asupra posibilelor formații românești.

ante- (latinesc) „înainte, dinainte” Apare în cuvinte ca *antebraț*, *antediluvian* „înainte de diluviu”, *antepenultim*, *antedata*, *antevorbitor* (împrumuturi sau calcuri). Variația **ante-** / **anti-** este supărătoare din cauza lui **anti-** grecesc, cu un sens profund diferit (vezi mai jos). De aceea, cu excepția lui *anticameră* (împrumutat ca atare), care s-a fixat în această formă, celelalte au fost adaptate conștient în românește (ca *antediluvian* și *antedata*), iar forma cu **anti-** este considerată incorectă.

anti- (grecesc) „contra, împotriva”. Apare în cuvinte ca *antiderapant*, *antidemocratic*, *antifascist*, *antidiabetic* și altele

(marea majoritate împrumutate din franceză). Mai poate fi întâlnit în formații mai mult sau mai puțin accidentale ca *antifilm*, *antiliteratură*, *antiidee*. Formații românești ar putea fi considerate *antiburghez*, *anticancerigen*.

arhi- (grecesc) Redă superioritatea, gradul cel mai înalt în care se manifestă ideea din cuvântul înaintea căruia este așezat. Se întâlnește în cuvinte care indică poziția cea mai înaltă din ierarhia bisericească (împrumuturi din greacă). Printre puținele formații românești pot fi citate *arhicunoscut*, *arhiplin*, *arhifolosit*.

circum- (latinesc) „de jur împrejurul”. Toate cuvintele astfel formate au intrat în limba română prin împrumut (din franceză și latină), deci nu sunt formații românești, de exemplu: *circumcizie*, *circumferință*, *circumlunar*, *circumstanță*.

con- (**com-**, **co-**) (latinesc) „împreună, împreună cu”. Redă ideea de asociere și se întâlnește în formații împrumutate sau calchiate după franceză cum ar fi: *coautor*, *coexista*, *conduce*, *confrate*. Puține formații românești se pot cita, de exemplu, *comesean*, *consătean*.

contra- (latinesc) „împotrivă, în față, în corelație cu”. Se întâlnește în formații împrumutate ca atare sau calchiate (foarte multe după franceză), cum ar fi: *contradicție*, *contraface*, *contrafort*, *contralovitură*, *contraindica*, *contraataca* etc. Bine asimilat de limba română acest prefix are derivate și pe teren românesc, dar nu foarte multe, de exemplu: *contracandidat*, *contrainformații*, *contrapagină*, *contratreaptă*. Pentru valoarea „în corelație cu” vezi *contraamiral* care însă este împrumutat din franceză.

extra- (latinesc) „exterior, în afară” și „în afară de orice comparație, excepțional”. Se întâlnește în mulți termeni împrumutați ca: *extraatmosferic*, *extracelular*, *extracorporal*, *extraparlamentar*. Se pot cita totuși și formații românești: *extracarpatic*, *extracentral*, *extradur*, *extraeditorial*, *extrafin*, *extrașcolar*, *extrazonal*, *extraurban*. *Extraordinar* era, la propriu, un adjectiv însemnând „în afara ordinarului, a ceea ce este obișnuit”; figurat, el a căpătat sensul de superlativ cunoscut.

inter- (latinesc) „între, dintre, în corelație cu” Apare, în marea majoritate a cazurilor, în formații împrumutate sau calchiate, ca *interastral*, *interatomic*, *interacțiune*. etc. Formațiile de la baze românești sunt puține: *interjudețean*, *interstatal*, *interraional*, *interșcolar*, *interasistență*, *interbancar*, *interbelic* și încă vreo câteva.

pre- (latinesc) „înainte de” Apare în multe formații împrumutate sau calchiate. Sensul lui este foarte bine cunoscut de vorbitori, de aceea derivatele cu acest prefix și o bază românească sunt ceva mai multe: *precalcula*, *precontractual*, *precomandă*, *precuvânta*, *preelectoral*, *preîncălzi*, *premerge*, *preziură*, etc.

sub- (latinesc) „dedesubt, în raport de subordonare cu” Apare în formații împrumutate sau calchiate ca: *subalimenta*, *subaprecia*, *subaltern*. Poate fi găsit însă și în cuvinte ca: *subchiriaș*, *subcarpatic*, *subpunct*, *subunitate*, care par a fi formate direct în românește, după modelul general.

supra- (latinesc) „deasupra, foarte (cu valoare de superioritate)”. Foarte multe formații cu acest prefix sunt formate după tiparul unei formații similare din franceză sau simple împrumuturi: *supraevalua*, *supraexpune*, *supraîncălzi*,

suprafață, supragenerator, supranume. Există însă și derivate ce pot fi considerate ca fiind formate în limba română, ca: *supracopertă, supracurent, suprapământesc, supracurent*.

1.3.6. False prefixe (prefixoide)

Între prefixe și prefixoide diferența este mult mai mică decât între sufixe și sufixoide. Totuși, unii autori au hotărât să o mențină considerând că, din moment ce prefixoidele sunt *cuvinte cu sens lexical distinct* în limba greacă veche (de unde provin cele mai multe prefixoide în limbile de cultură), ele trebuie tratate diferit de prefixe.

Oricum, pentru limba română distincția este nerelevantă pentru că, din punctul de vedere al vorbitorilor (inclusiv al celor care știu originea lor), nu interesează decât *sensul* acestor prefixoide. Distingerea prefixoidelor de prefixe se poate menține cu observația făcută de la început că ea nu are consecințe funcționale.

Prefixoidele sau falsele prefixe sunt, așadar, cuvinte cu un sens lexical precis, care se combină cu o bază, sensul unității rezultate fiind suma celor două componente (și prin aceasta se deosebește de compuse), de pildă, *aeropurtat* înseamnă „transportat prin aer”. Prefixoidele mai sunt numite și **elemente de compunere savantă**.

Trecem în revistă în continuare principalele pseudoprefixe (ele sunt în număr foarte mare) cu exemplificări atât de cuvinte analizabile, cât și de împrumuturi a căror structură nu este neapărat recognoscibilă. Trebuie precizat că marea majoritate a formațiilor cu prefixoide sunt împrumutate ca atare din altă limbă.

aero- (grecesc) „privitor la aer, în legătură cu aerul”. Apare în *aerogară, aeromodel, aeropurtat, aerosol*.

bio- (grecesc) „care privește viața”. Apare în *biochimie, bioenergie, biosferă, biocâmp*.

hemo- (grecesc) „referitor la sânge”. Apare în *hemostatic, hemoragie, hemoglobină*.

hipo- (grecesc) „referitor la cal”. Apare în *hipotracțiune, hipologie* „ramură a zootehniei care se ocupă cu studierea calului”.

hidro- (grecesc) „referitor la apă”. Apare în *hidroavion, hidrocentrală, hidroelectric, hidroterapie*.

macro- (grecesc) „mare”. Apare în *macrocefal, macrocosmos, macromoleculă, macrostructură*.

micro- (grecesc) „mic”. Apare în *microclimat, microfotografie, microcosmos, microrecital, microtipar*.

poli- (grecesc) „mulți, multe” corespunde lui **multi-** (latinesc). Apare în *poliarticular, polisportiv, polivitamine, politehnic, policalificat*.

pseudo- (grecesc) „fals”. Apare în *pseudoștiință, pseudoartist, pseudotalent, pseudoprefix, pseudodemocrație*.

tele- (grecesc) „la distanță”. Apare în *telecomandă, telereglaaj, teleconferință, telegazetă, teleinterviu*.

zoo- (grecesc) „animal, privitor la animale”. Apare în *zoochimie, zoomorf, zootehnie, zootehnist*.

Bibliografia privind prefixele și prefixoidele este foarte bogată. Înregistrăm aici câteva lucrări: *Formarea cuvintelor în limba română* (FCLR), vol. II *Prefixele*, București, Editura Academiei, 1978; Sergiu Drincu (despre prefixe, prefixoide sau elemente de compunere?) în LL nr. 1, 1981, pp. 11–17, *Compunerea și prefixarea*, Timișoara, Editura Amphora, 1999; Pentru înregistrarea și interpretarea a numeroase formații cu prefixoide și pentru aprecierea tendințelor actuale se poate vedea Adriana Stoichițoiu-Ichim, *Aspecte actuale ale compunerii tematice* în vol. *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Editura Universității, București, 2002, pp. 225–249; *idem*, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influențe, creativitate*, București, Editura ALL Educațional, 2001, pp. 38–40; De asemenea, se poate vedea o succintă trecere în revistă a prefixelor (vechi și noi) la Liviu Groza, *Elemente de lexicologie*, Humanitas Educațional, București, 2004, pp. 107–108. În aceste lucrări sunt înregistrate numeroase formații de ultimă oră, dintre care unele par accidentale, sau forțate. Rămâne de văzut care dintre ele vor rezista în timp și care vor fi înlocuite.

1.4. Derivarea regresivă

*Derivarea regresivă este procedeul prin care se obțin noi unități lexicale prin suprimarea unui afix sau a unui presupus afix dintr-un cuvânt. Se obține astfel o formație mai scurtă, evident, cu un sens diferit. Prin urmare, cuvântul nou obținut are înfățișarea unui termen bază, deși el este un derivat. De exemplu, verbele *a neliniști* și *a nemulțumi* derivă din *neliniștit* și *nemulțumit* și nu invers. Ca dovadă este faptul că, pe de o parte, există un mare număr de adjective cu aspect participial cărora nu le corespund verbe și, pe de altă parte, prefixul negativ *ne-* nu se atașează la verbe. Deci în exemplul citat mecanismul este următorul: *liniște* > *liniștit* > *neliniștit* > *a**

neliniști. Prin urmare, ultimul termen este obținut prin regresivitate de la cel precedent.

Identificarea unui derivat regresiv nu este totdeauna ușor de făcut în planul sincron al limbii. Pentru clarificare trebuie să se recurgă la istorie (atestări, cercetarea evoluției unor sunete, frecvența termenului etc.). În principiu, dar nu obligatoriu, termenul mai nou are o frecvență mai mică și este mai puțin cunoscut.

Cercetările în această direcție au semnalat că derivatele regresive pot fi organizate în câteva tipuri.

- Formații regresive obținute prin suprimarea afixului *-ă* care marchează genul unor substantive feminine și care este interpretat ca un sufix moțional. Se obțin astfel substantive ca *mâț* (din *mătă*), *pisic* (din *pisică*), *fecior* (din *fecioară*). Tot în acest fel s-au format nume de arbori și arbuști fructiferi pornindu-se de la numele fructei, de exemplu: *banan* (din *banană*), *portocal* (din *portocală*), *măslin* (din *măslină*), *mandarin* (din *mandarină*) etc. Aceste formații urmează un tipar existent în limba română, moștenit din latină, unde pomul era masculin, iar fructa era feminină. Procedeu este folosit și în cazul numelor de persoană, unde se creează nume masculine pornite de la cele feminine: *Lilian*, *Tatian*, *Brânduș*, *Despin*, *Paraschiv*, *Mirel* etc. Urmând același model, se pot forma prin derivare regresivă și unități frazeologice ca: *cireș amar*, *chirurg plastic*, *sudor autogen*, *păr pergamat*.

- Prin suprimarea sufixului *-ie* se obțin: *a gelozi* (din *gelozie*), *biolog* (din *biologie*), *ecolog* (din *ecologie*).

- Prin suprimarea sufixului care marchează infinitivul unor verbe se pot obține substantive postverbale care sunt foarte multe, de pildă: *alint*, *avânt*, *auz*, *blestem*, *învăț*, *dezvăț*, *omor*, *tremur*, *șuier*, *salt*, *pâr*, *plac*, *zbor*, *priveghi*, *zdruncin*, *fluier* etc.

• Derivate regresive se pot obține și de la expresii frazeologice. În limba de astăzi ele sunt foarte multe, de exemplu: *a evidenția* (din *a pune în evidență*), *a concesiona* (din *a da în concesiune*), *a remiza* (din *a face o partidă remiză*), *a regiza* (din *a face regia unui spectacol*), *a lectura* (din *a face lectură*) etc.

Ținând seama de cele de mai sus, orice încercare de a stabili tipurile de derivate regresive din limba română contemporană fără a recurge la istoria termenilor are puține șanse de a reda fidel complexitatea fenomenului. Totuși, merită să se menționeze câteva lucruri și anume:

1. Marea capacitate a limbii române de a utiliza sufixele participiale *-at*, *-it*, *-ut* pentru a utiliza cu ajutorul lor adjective, fiindcă din acestea se pot naște apoi verbe.

2. Marea capacitate a limbii române contemporane de a utiliza sufixele de tip infinitival *-are*, *-ere*, *-ire* pentru a forma substantive cu înțeles verbal, din care se pot dezvolta, de asemenea, verbe.

3. Puternica tendință analogică de a stabili cupluri substantiv – verb în cazul derivatelor transparente, cu bază evidentă, ceea ce duce adesea la formarea de substantive postverbale.

4. Puternica tendință de a face ca unui nume de agent să-i corespundă un verb, de unde derivări regresive ca *translator* care presupune (fals) pe *a transla*, *legislator* care presupune (fals) pe *a legisla*.

Pentru discutarea diverselor tipuri de derivate regresive și a numeroase exemple, vezi Theodor Hristea, *Probleme de etimologie*, București, Editura Științifică, 1968, pp. 66–92; *idem*, *Sinteze de limba română*, București, Editura Albatros, 1984, pp. 73–95.

COMPUNEREA

Compunerea este procedeul intern de îmbogățire a vocabularului care presupune reunirea a două sau mai multe cuvinte într-o unitate lexicală nouă. La prima vedere, determinarea calității de compus este foarte simplă. *Piatră-vânătă*, de exemplu, este compus fiindcă denumește sulfatul de cupru, un obiect distinct de *piatră*, deoarece nu permite deplasarea sau dislocarea termenilor componenți, fiindcă se supune regulilor morfologice și sintactice (este un substantiv de genul feminin, se declină: *proprietatea pietrei-vinete*), intră în structurile sintactice ca orice cuvânt etc. La fel, *sare-de-lămâie* (numele comun al acidului tartric sub forma utilizată în arta culinară) este tot compus, căci și el răspunde condițiilor amintite.

Stabilirea calității de compus a unei unități ridică numeroase probleme, întrucât gradul de sudură a elementelor este diferit în funcție de vechimea acesteia, sensul compusului este uneori mai aproape de sensurile elementelor componente sau, dimpotrivă, este foarte departe (mai cu seamă când compunerea se bazează pe o metaforă, de exemplu, *mătasea-broaștei*) etc. Trebuie precizat că grafia într-o unitate sau în mai multe, cu sau fără cratimă nu este relevantă în decizia asupra calității de compus a unei formații.

În scrierea cuvintelor compuse date ca exemple aici , pentru calitatea de compus și scrierea fiecărei unități am respectat recomandările noului *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic*, 2005.

Această calitate se apreciază, în principiu, în funcție de trei criterii:

1. criteriul semantic;
2. criteriul comportamentului morfologic;
3. criteriul sintactic;

1. ~~Criteriul semantic~~ presupune ca unitatea considerată compusă să aibă un sens nou, diferit de sensul elementelor componente și de suma acestora. Ea trebuie să trimită la un alt referent. De exemplu, *apă-grea*, care denumește o „combinație de oxigen cu deuteriu” este un compus al cărui sens diferă de sensurile componentelor.

Nu este însă întotdeauna ușor să se caracterizeze semantic unitatea denumită de două sau mai multe cuvinte reunite într-unul singur. În cazul denumirilor de animale, păsări, plante apelul la denumirea științifică reprezintă o soluție. De exemplu, combinația *șorecar- încălțat* (numele unei păsări răpitoare din familia *accipitridae*, în nomenclatura ornitologiei *Buteo lagopus*) nu arată prin ea însăși dacă este sau nu un compus și trebuie să recurgem la un nomenclator de specialitate pentru a vedea dacă pasărea numită astfel este sau nu o specie de șorecar. Cum așa stau lucrurile, unitatea și specificul referentului sunt determinante, deci *Buteo lagopus* are în românește în limbajul specialiștilor un nume compus: *șorecar- încălțat*.

S-ar cuveni să se rețină de aici că precizarea raportului dintre denumirea alcătuită din mai mulți termeni și referent nu se rezolvă numai prin datele limbii. Totodată, două sau mai multe

combinații cu structuri formale identice pot să nu fie identice semantic și una să constituie un cuvânt compus, iar cealaltă, o îmbinare sintactică liberă. De exemplu, *cocoș de curte* și *cocoș-de-munte* au o structură formală identică; în primul caz avem a face cu un grup sintactic oarecare (termenului *cocoș* (*Gallus bankiva domestica*) i se pot adăuga și alți determinanți: *pintenat, golaș, pestriț*); în al doilea caz, *cocoș-de-munte* este un compus, deoarece denumește o specie diferită (*Tetrao urogallus*).

Un lucru este însă de reținut: *criteriul semantic este cel mai important. În absența lui, nu putem vorbi despre compunere.*

2. Criteriul morfologic. Comportarea morfologică a unui compus depinde de poziția elementelor morfologice care îl alcătuiesc. Dacă, de exemplu, într-un substantiv compus, unul dintre elemente (de obicei al doilea) se află în genitiv, este evident că genitivul și dativul întregului nu mai poate fi redat decât prin primul termen. De exemplu, *Calea-Robilor* va avea forma de genitiv *Căii-Robilor*. Dacă însă ambii termeni suportă flexiunea, faptul este marcat la amândoi, de pildă *Valea-Roșie* devine *Văii-Roșii*. Compusele al căror al doilea element este în acuzativul precedat de prepoziție exprimă genitivul tot cu ajutorul primului termen: *florii-de-colt, viței-de-vie, boului-de-baltă*.

Acestei reguli i se opune adesea tendința de *păstrare* a formei tip. De aceea, compuse ca *vorbă-lungă, gură-bogată* nu au practic flexiune. În această situație sunt și acele compuse care conțin un verb și un complement: *papă-lapte, încurcă-lume, lasă-mă-să-te-las*, etc.

Prin urmare, deși teoretic un compus ar trebui să flexioneze la sfârșit, de vreme ce este o unitate, practic situația

se prezintă diferit de la caz la caz în funcție de organizarea elementelor care intră în structura compusului. Putem afirma deci că pentru aprecierea unei formații drept un compus, *criteriul morfologic* este important, dar el nu se aplică întotdeauna.

3. Criteriul sintactic. Relațiile sintactice dintre termenii compuselor sunt:

– *parataxa* (coordonarea prin juxtapunere), care caracterizează formațiile mai noi ca *roman-fluviu, pușcă-mitralieră, câine-lup, mobilă-tip*, sau la adjective ca *ruso-român, franco-englez*;

– *hipotaxa* (compunerea prin subordonare), caracteristică formațiilor populare, marchează un grad superior de compunere și se realizează prin diferite procedee: fie prin (1) subordonare atributivă: (a) substantiv + adjectiv (care se acordă – *mână-lungă, coate-goale, mațe-fripte*), (b) adjectiv + substantiv (la formațiile mai vechi – *bunăvoință, rea-credință, Buna Vestire*), (c) substantiv + substantiv în genitiv (*mătasea-broaștei, gura-leului, ochiul-boului*), (d) substantiv + substantiv cu prepoziție (*bou-de-baltă, lapte-de-pasăre, floare-de-coli*); (2) subordonare completivă (*fluieră-vânt, zgârie-brânză, pierde-vară*), (3) subordonare față de un adjectiv având ca rezultat tot un adjectiv (*roșu deschis, albastru închis*) sau două adjective nume de culoare: *galben-portocaliu, verde-gălbui*; uneori adjectivul verbal este precedat de un circumstanțial: *bine-credincios, nou-născut, clar-văzător*.

Compunerea sistematică se întâlnește în limbajul popular numai la numele de plante, păsări, insecte, toponime etc. unde se simte cu necesitate diferențierea speciilor, a localităților, prin denumirea fiecăreia (vezi exemplele de mai jos).

2.1. Compunerea prin subordonare

2.1.1. Subordonare atributivă

a) Atributul este adjectiv, iar rezultatul compunerii este substantiv: *botgros, coate-goale, făt-frumos, gură-bogată, iarbă-mare, mână-spartă, vorbă-lungă, Almașul-Mare, Dealul Frumos, Dor Mărunt, Râmnicul Sărat, Satul Nou, Valea Călugărească, Valea Seacă.*

Adjectivul atribut se plasează pe locul al doilea, cu excepția câtorva cuvinte, care constituie în limba română contemporană un grup izolat. Ele sunt rămășițe ale unor calcuri și au ca prim termen pe *bună*, iar prin analogie, pe *rea* (numai două cazuri): *bună-credință, bună-cuviință, bunăoară, bună știință, bunăvoie, bunăvoință, Buna-Vestire, rea-credință, rea-voință.*

b) Atributul este substantiv în genitiv: *Calea Laptelui, Calea Robilor, calul dracului, ciuboșica-cucului, floarea-soarelui, gura-leului, iarba-fiarelor, laptele-cucului, limba-mielului, limba-soacrei, mătasea-broaștei, ochiul-boului, piciorul-cocoșului, rodul-pământului, traista-ciobanului, Adunații Teiului, Buza-Plaiului, Coarnele Caprii, Gura Ocnitei, Neagra Șarului, Podul Turcului, Poiana-Mărului, Poiana Sibiului, Poiana Țapului, Valea lui Noe, Vatra Dornei.*

c) Atributul este substantiv în acuzativ cu prepoziție: *apă de plumb, bou- de baltă, brândușă de primăvară, cimbrisor de câmp, floare-de-colț, lapte-de-pasăre, mătreață de baltă, ridiche de lună, viță-de-vie, viperă cu corn, Baia de Aramă, Baia de Criș, Cetatea de Baltă, Curtea de Argeș, Filipeștii de Pădure, Malul cu Flori, Roșiorii de Vede.*

2.1.2. Compusul (substantiv) conține un complement direct sau un circumstanțial

Compusele în care al doilea element este un complement direct sau un circumstanțial sunt în realitate izolări deci nu au o structură care să servească prin analogie la formarea unor cuvinte noi de același tip, în mod frecvent și organizat. Ele se și comportă din punct de vedere morfologic într-un chip propriu, neavând de fapt flexiune.

- Compusul (s u b s t a n t i v) este izolarea unui verb urmat de un complement direct: *fluieră-vânt, încurcă-lume, linge-blide, papă-lapte, pierde-vară, zgârie-brânză*. Foarte rar complementul precedă: *gură-cască*.

- Compusul (s u b s t a n t i v) este izolarea unui verb urmat de un circumstanțial: *ducă-se-pe-pustii, vino-ncoace* sau a unui adjectiv urmat de un circumstanțial: *ieftin la mălai, scump la tărățe*.

Caracterul accidental al acestor compuse reiese și mai lămurit când se iau în considerare izolările în care nu se mai întâlnesc relațiile sintactice arătate, ci altele, uneori propoziții întregi, ca: *lă-mă-mamă* (cu un verb popular arhaic *a la* = a spăla), *du-te-vino, ucigă-l crucea, ucigă-l toaca, soare-apune, soare-răsare*.

Evident, aceste compuse nu sunt toate substantive, ci și adjective sau adverbe: *într-o-doagă, într-o ureche, în doi peri*.

Numeroase formații compuse au valori stilistice incontestabile, (ele exprimă batjocură, dispreț, satiră – mai ales cele formate din verb și substantiv sau substantiv și adjectiv.), dar circulația lor se limitează la varianta populară a limbii.

2.1.3. Compusul (adjectiv) este un adjectiv nume de culoare, urmat de un adjectiv

Adjectivele nume de culori au două modalități de compunere: (a) termenul care denumește culoarea se combină cu *închis* sau *deschis* aflate totdeauna în poziția a doua sau (b) cu un alt adjectiv din seria celor care denumesc o culoare.

Gradul de compunere este relativ, căci adjectivul purtător al determinării suportă comparația: *roșu mai închis*, *roșu foarte deschis* și chiar *galben mai portocaliu* etc.

De altminteri, situația specială a acestor adjective reiese și din faptul că ele se comportă din punct de vedere morfologic diferit. Astfel, pluralul lui *roșu închis*, *roșu deschis* este *roșii închis*, *roșii deschis*, pe când pluralul celorlalte are marcă la ambii termeni: *galbeni-portocalii*, *verzi-aurii*.

2.1.4. Compusul (adjectiv) este izolarea unui adjectiv verbal precedat de un circumstanțial

Categoria la care ne referim corespunde simetric substantivelor *bună-credință*, *bunăvoie* etc., fiind formată ca și acestea dintr-un grup izolat, puțin productiv astăzi a cărui origine trebuie căutată în calcuri mai vechi. Circumstanțialul este la cele mai multe dintre ele adverbul *bine*: *binecredincios*, *binelăudat*, *bineslăvit*, *bine-venit*, *drept-credincios*, *răufăcător*.

Un complement conțin adjectivele precedate de *atot*, dar acesta nu este totdeauna un circumstanțial. Să se compare rolul lui sintactic în compusele de mai jos (cele mai frecvente): *atotputernic*, *atotștiutor*, *atotvăzător*, *atotcuprinzător*, *atotfăcător*.

2.1.5. Compunerea numeralelor cardinale

Numeralele cardinale sunt eterogene din punctul de vedere al compunerii. Seria de la 11 la 19 este alcătuită prin subordonare circumstanțială, căci *doisprezece*, de exemplu, se analizează ca *doi* „pus peste” *zece*. Seria zecilor de la douăzeci la nouăzeci inclusiv este formată prin subordonare atributivă. Numeralul care exprimă cantitatea zecilor (*două, trei, patru* etc. este atributul lui *zece*. În sfârșit, numărarea cu unități de la douăzeci în sus este o coordonare: *douăzeci și unu, douăzeci și doi* etc.

2.2. Compunerea prin parataxă

Parataxa dă naștere în limba română contemporană la substantive și adjective. Cele mai multe au un model cu circulație internațională largă și sunt deci *adaptări*, formațiile existente în limba română reprezentând copii ale procedurii general. Prin urmare, ele nu sunt propriu-zis compuse în limba română, ci urmează un tipar împrumutat.

Parataxa reproduce de obicei zona semantică de întretăiere a conținutului cuvintelor unite, de exemplu *pușcă-mitralieră* denumește un obiect având caracteristicile ambelor arme. Acest raport semantic se poate transpune în plan sintactic prin coordonare, căci *pușca-mitralieră* este (*și*) *pușcă* (*și*) *mitralieră*. Dar situația compuselor prin parataxă este mult mai complexă. Astfel *zi-muncă* sau *mobilă-tip* nu mai redau intersecția unor sfere semantice, *zi-muncă* fiind echivalentă cu *munca normată pentru o zi* sau, în alți termeni, cu *o zi normată de muncă*; *mobila-tip* este mobila tipizată, lucrată conform unor repere catalogate pe anumite baze. În alte compuse intervin criterii speciale: *locotenent-colonel*, de exemplu, se opune prin așezarea

bazei lui *general-maior*, primul fiind gradul care precedă pe cel de *colonel*, pe când *generalul-maior* este un *general* aflat pe o anumită treaptă în corpul generalilor.

Prin urmare, locul termenilor dintr-un compus paratactic este adesea fix, și nu numai datorită deprinderii vorbitorilor, căci în *zi-muncă*, de pildă, inversarea celor două substantive nu este admisibilă. Aceasta dovedește că, din punct de vedere semantic, termenii unui compus nu îndeplinesc exact același rol. Dacă, de exemplu, *artist-cetățean* este schimbat în *cetățean artist*, i se desființează unitatea, căci *cetățean* are altă semnificație în compus decât în vorbirea curentă. Mai puțin fixă este regula așezării elementelor din compus la unele adjective: *social-economic* și *economico-social*.

2.3. Compunerea prin abreviere

Viața modernă cu varietatea și complexitatea ei, cu numeroase asociații, organizații și organisme sociale economice, politice, culturale, științifice, sportive, obștești etc. a dus și duce, mai ales astăzi, la apariția unor denumiri adesea foarte lungi pentru aceste organizații. Fiind mai incomod de folosit, vorbitorii extrag părțile cele mai semnificative ale acestor denumiri, le combină și formează din ele un singur cuvânt a cărui utilizare este mai comodă.

Procedeul compunerii din inițiale este astăzi mai productiv ca oricând. Foarte multe asemenea formații au apărut în ultimii ani: *BCR* (Banca Comercială Română), *FNI* (Fondul Național de Investiții), *CNAS* (Casa Națională de Asigurări de Sănătate), *MMPS* (Ministerul Muncii și Prevederilor Sociale), *BM* (Banca Mondială), *PNȚCD* (Partidul Național Țărănesc Creștin-Democrat), *ISJ* (Inspectoratul Școlar Județean), *CSM* (Consiliul

Superior al Magistraturii), *TNB* (Teatrul Național București), *OPC* (Oficiul pentru Protecția Consumatorului), *IGP* (Inspetoratul General al Poliției), *SRI* (Serviciul Român de Informații), *APCEMIN* (Adunarea Parlamentară a Cooperării Economice la Marea Neagră), *RATB* (Regia Autonomă de Transporturi București), *SNCFR* (Societatea Națională a Căilor Ferate) *BNS* (Blocul Național Sindical) și multe altele. Trebuie să precizăm însă că aceste formații obținute din inițiale reprezintă o variantă a formelor compuse propriu-zise. Pronunțarea compuselor din inițiale prezintă curiozitatea accentuării pe ultima silabă: *opecé, cesemé, benesé*.

De asemenea, numeroase sunt și formațiile obținute din fragmente de cuvinte deci prin trunchierea primelor silabe. Ca și în cazul compuselor din inițiale, și acestea sunt variante ale compuselor propriu-zise. Procedul nu este nou, dar astăzi se remarcă o creștere a productivității sale: *UCECOM* provine din combinarea liberă a inițialelor cu fragmente de cuvânt: U(niunea) CE(ntrală) a CO(operației) M(eșteșugărești), *SANEPID* provine din S(erviciul) An(ti) Epid(emic), *AGERPRES* s-a format din AGE(nția) R(omână) de PRES(ă). *ASIROM* ASI(gurarea) ROM(ânească). De cele mai multe ori, fragmentele de cuvinte sunt aranjate în așa fel, încât să semene cât mai bine cu restul cuvintelor din limbă pentru o cât mai comodă folosire a lor. De pildă, în unele formații topica elementelor componente este inversată: *RomPress, RomTelecom, RomPetrol, RomConsult*, dar *PetRom*.

O descriere detaliată a compunerii în limba română o găsim în *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. *Compunerea*, Editura Academiei, București, 1970; De asemenea, se poate vedea Elena Carabulea în SCL. XXXIV, 1983, pp. 517–523 (pentru aspecte ale trunchierii cuvintelor în

limba română); S. Drincu, *Compunerea și prefixarea*, Editura Amphora, Timișoara, 1999; Mioara Avram, *Abrevieri din actualitate în LLR*, 1995, vol. I, pp. 3–4; un material interesant, sistematizat din perspectiva limbii și a tendințelor actuale este discutat de Adriana Stoichițoiu-Ichim în *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influențe, creativitate*, Editura All Educațional, București, 2001, pp. 10–12, 37–49; se mai poate vedea, de asemenea, Liviu Groza, *Elemente de lexicologie*, Humanitas Educational, București, 2004, pp. 110–114, 116 și 118, unde se face o trecere în revistă a principalelor tipuri de compunere.

CONVERSIUNEA

Alături de derivare și compunere (foarte cunoscute), printre procedeele interne de îmbogățire a vocabularului se numără și *conversiunea* sau *schimbarea valorii lexico-gramaticale*.

Prin conversiune se înțelege acel procedeu care constă în obținerea unui nou cuvânt al limbii, pornind de la un altul, fără a-i modifica acestuia forma, adică fără a-i adăuga sau suprima ceva, ci numai prin simpla lui trecere dintr-o clasă morfologică în alta. Noul cuvânt are, prin urmare, aceeași formă cu cel de la care s-a pornit. Această identitate formală face ca unitățile lexicale astfel obținute să fie mai greu recunoscute, iar înțelegerea mecanismului în sine să fie mai dificilă.

Faptul că prin procedeu arătat se obțin realmente unități lexicale noi poate fi demonstrat cu ușurință. De exemplu, în enunțul *Fumatul este interzis* substantivul *fumatul* este obținut prin trecerea în aceeași categorie (clasă gramaticală) a participiului verbului *a fuma*. O formă flexionară a verbului devine prin urmare substantiv modificându-și așffel valoarea gramaticală. O dovadă a faptului că avem a face cu un substantiv este posibilitatea de a-l articula (*fumatul*) – articularea este proprie substantivului –, de a-l declina (consecințele *fumatului*); ca argumente de ordin sintactic pot fi menționate capacitatea cuvântului de a fi subiectul propoziției (poziție sintactică

specifică substantivului), ca și aceea de a primi determinanți, ca orice nume (*fumatul unei țigări*). Unitatea nou obținută reprezintă și din punct de vedere lexical un alt sens, fapt dovedit de definiția de dicționar: „*Acțiunea de a fuma și rezultatul ei*”, prin urmare este vorba de o nouă valoare lexicală.

În limba română procedeul este utilizat frecvent. Înregistrăm mai jos câteva situații care, deși nu sunt la fel de bine reprezentate, pot contribui la înțelegerea fenomenului în limbă.

- Substantive obținute de la forma lungă a infinitivului verbal, schimbare marcată de cele mai multe ori de prezența articolului, de exemplu: *Descrierea de natură este foarte bine realizată; Ți-ar face bine o plimbare în aer liber; Este interzisă folosirea liftului de către copii; Mi-a plăcut mâncarea pe care ai făcut-o*. Frecvența acestor forme este foarte mare, în limba română toate infinitivele lungi ale verbelor s-au substantivizat, astfel încât, de cele mai multe ori, vorbitorii nici nu mai au conștiința provenienței lor verbale.

- Substantive obținute de la forma de participiu a verbelor: *Rănitul se însănătoșea repede; Mă obosește mersul pe jos; Nicolae Grigorescu, acest ales al neamului său....; Bătutul covoarelor este permis între orele... Scârțâitul ușii este enervant*. Substantivele de proveniență participială sunt, de asemenea, foarte numeroase în limba română.

- Substantive obținute de la forma de gerunziu a verbelor. Acestea sunt foarte puține și cu circulație slabă: *Se ascunsese într-un intrând al coridorului, să nu-l vadă; Murindul, gema.*

- Substantive obținute de la adjective, schimbare marcată și în acest caz de prezența articolului, de exemplu: *înaltul cerului, albul ochiului, frumosul în artă, leneșul mai mult aleargă, scumpul mai mult păgubește*.

- Substantive obținute de la adverbe. Utilizarea adverbilor cu valoare de substantiv este obligatoriu însoțită de articularea lor: *Îți mulțumesc pentru binele pe care mi l-ai făcut; Un rău nu vine niciodată singur; Iubește-l pe aproapele tău ca pe tine însuși, El umblă cu dedesubturi*. Formațiile de acest fel nu sunt totuși foarte multe.

- Substantive obținute de la pronume. Și în acest caz dovada valorii substantivale este tot prezența articolului, de exemplu: *în sinea lui, uitare de sine, eul meu*. Exemplele de acest tip sunt foarte puține (nu se pot cita decât câteva), dar ele sunt interesante pentru a aprecia importanța procedului și varietatea situațiilor.

- Substantive se mai pot obține, în principiu, de la orice parte de vorbire, a cărei utilizare substantivală este marcată prin articulare, de exemplu, de la interjecții (*oful meu*), de la conjuncții, prepoziții (*Din textul tău lipsește un și / un pe*).

- Adjective obținute de la forma de participiu a verbelor, de exemplu: *frunze îngălbenite, ploi bătute de vânt, mână bandajată, lumină filtrată prin frunziș, om necăjit, nasture rupt* etc. Dovada faptului că participiul a trecut de această dată în categoria adjectivului este acordul acestuia în gen, număr și caz cu substantivul pe care îl determină. Procedul este foarte frecvent în limba română, unde adjectivizarea participiului s-a produs sistematic și, de cele mai multe ori, vorbitorii nici nu mai au conștiința legăturii lui cu verbul.

- Adjective obținute de la pronume. Cu câteva excepții, aproape toate pronumele pot avea utilizare adjectivală, marcată, de asemenea, de acordul cu substantivul, de exemplu: *aceste afirmații, fiecare floare, părerea mea, altei persoane, niciun argument, vreo carte*. Nu pot avea niciodată valoare adjectivală pronumele personale, reflexive și nici cele compuse cu *cine* (ca *cine, cineva, oricine*), la fel pronumele *nimeni*. O situație aparte

are pronumele de întărire care, în limba de astăzi, are exclusiv valoare adjectivală: *noi înșine, vecinul însuși*.

- Adjective obținute de la gerunziul verbelor. Trecerea în clasa adjectivului este dovedită și în acest caz de acordul cu substantivul regent: *plete fluturânde, pădurea fremătândă, oameni suferinzi, lampă fumegândă*. Adjectivele de proveniență gerunzială nu sunt foarte multe în limba română, dar situația trebuie înregistrată, întrucât crearea de noi asemenea forme este oricând posibilă.

- Adjective obținute de la adverbe, a căror formă rămâne de cele mai multe ori neschimbată, de exemplu: *femeie bine, triumfi asemenea, haine gata, rezolvare imediată*.

- Adverbe obținute de la adjective. Deși limba română dispune de posibilitatea de a obține adverbe prin derivare (există câteva sufixe specifice), cea mai frecvent înregistrată situație este aceea în care adjectivul este utilizat lângă verb, ca determinant al acestuia și cu o certă valoare adverbială, de pildă: *explică frumos, vorbește limpede, citește curgător, a rezolvat rapid, se mișcă stângaci*. Această situație este foarte bine reprezentată, putând fi ilustrată cu numeroase exemple.

- Adverbe obținute de la substantive. În această categorie intră substantivele care denumesc anotimpuri, momente ale zilei, zile ale săptămânii și care, folosite la forma lor articulată, fixă, au o valoare adverbială, de exemplu: *Dimineața e mai frig decât seara; Iarna zilele sunt mai scurte; Joia mergem la concert, Primăvara natura renaște*.

- Adverbele relative au, în principiu o dublă valoare: aceea de element de relație subordonator la nivelul frazei și, totodată, în calitatea lor de adverbe, au și o valoare sintactică în propoziția din care fac parte. Uneori însă sensul lor adverbial se pierde. În acest caz, ele funcționează doar ca simple conjuncții, având numai valoarea relațională a acestora, de

exemplu: *Cum îmi pierdusem răbdarea, nu l-am mai așteptat* (aici *cum* este echivalent cu *întrucât, deoarece*); *Când aș ști că mă minți, n-aș mai discuta cu tine* (unde *când* are valoarea conjuncției *dacă* și introduce o propoziție condițională); *O fi renunțat să mai plece, unde a văzut că vremea e proastă* (aici *unde* este o conjuncție cu valoarea lui *deoarece*). Se poate afirma deci că, în unele cazuri (puține la număr) adverbele relative funcționează ca simple conjuncții, schimbare marcată de modificarea valorii de sens.

Situațiile înregistrate mai sus reprezintă *posibilități* ale limbii române de a crea noi unități lexicale prin conversiune. După cum am afirmat mai sus, ele nu sunt egal reprezentate. Cea mai mare frecvență o au substantivele obținute de la infinitivul lung și din participiul verbelor, adjectivele de proveniență participială și pronominală și adverbele provenite din adjective. Restul situațiilor, deși nu pot fi ilustrate printr-un număr mare de exemple, sunt semnificative pentru frecvența, în principiu, a procedului, mai des utilizat decât s-ar părea la o examinare superficială.

CONCLUZII PRIVIND FORMAREA CUVINTELOR

Trecerea în revistă a principalelor aspecte ale formării cuvintelor din limba română contemporană pune limpede în lumină caracterul predominant al procedurii de *derivare* (cu *sufixe*). Afirmatia se susține atât prin sistemul clar și bine reprezentat ca reguli și modele de formare specifice românei (cum s-a văzut din analiza unor derivate stabile și general utilizate), cât și dacă am lua în considerare numeroasele derivate noi (mai ales pe cele care se vor impune).

Caracterul puternic derivativ al sistemului plasează limba română alături de celelalte limbi romanice, distingând-o de limbi ca germana, engleza, rusa, maghiara, unde compunerea și derivarea dețin aproximativ același loc una față de cealaltă.

Cuvintele compuse au, în linii mari, înfățișarea unor sintagme alcătuite după regulile sintactice obișnuite, ceea ce este cu atât mai semnificativ cu cât, de îndată ce unele compuse conțin o formulă sintactică insolită, se constată că ele sunt copii din alte limbi. Creșterea numărului de compuse în româna actuală și circulația lor mare prin diverse forme de manifestare (abreviere, trunchiere) nu afectează importanța sufixării în limba română, fapt susținut de majoritatea lingviștilor. Această interpretare este susținută și de faptul că multe dintre aceste formații au o circulație limitată mai ales la limbajele specializate

și numai răspândirea dincolo de aceste limbaje contribuie în mod real la dezvoltarea procedului.

Ca tendință generală, se constată o sporire a formelor cu prefixe, prefixoide și compuse în ultimele decenii, nu numai ca număr, dar și ca frecvență.

Alături de derivare și compunere, conversiunea și derivarea regresivă (deși mai slab reprezentate), sunt productive și contribuie la obținerea unor noi unități lexicale.

În pofida numeroaselor împrumuturi pătrunse în limba română în ultimul timp, formațiile pe teren românesc sunt, incontestabil principalul mijloc de îmbogățire a vocabularului.

Ion Coteanu

*(text revăzut de Angela Bidu-Vrănceanu și
Narcisa Forăscu)*

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- DSL – Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, București, 2001, p. 162 (*Derivare*), pp. 518–519 (*Sufix. Sufixare*), p. 401 (*Prefixare*), pp. 401–402 (*Prefixoide*), pp. 124–125 (*Compunere*), pp. 162–163 (*Derivare regresivă*), p. 143 (*Conversiune [Schimbarea valorii gramaticale]*).
- FCLR – *Studii și materiale privind formarea cuvintelor în limba română*, vol. I–VI, Editura Academiei, București, 1959–1972.

*

- Dumitrescu, Florica, 1995 – *Dinamica lexicului românesc*, Editura Clusium-Logos, Cluj, București.
- Dumitrescu, Florica, 1997 – *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a II-a, București.
- Groza, Liviu, 2004 – *Elemente de lexicologie*, Humanitas Educațional, București, pp. 103–119.
- Hristea, Theodor (coord.), 1984 – *Sinteze de limba română*, ediția a III-a revăzută și din nou îmbogățită; autori: Mioara Avram, Grigore Brâncuș, Gheorghe Bulgăr, Georgeta Ciompec, Ion Diaconescu, Theodor Hristea, Rodica Bogza-Iremie, Flora Șuteu; Editura Albatros, București, pp. 66–99.
- Stoichițoiu-Ichim, Adriana, 2001 – *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică. Influențe. Creativitate*, Editura All, București, pp. 7–12, 19–32.

DATA RESTITUIRII

12 SEP. 2011	28.01.2014	20 JUNI 2022
27 SEP. 2011		1 APR 2023
27 SEP. 2011	13 IUN. 2016	23 NOV 2023
06 MAR 2012	17 IUN. 2016	
 	18 IUN. 2016	
25 MAR 2012		
21 MAI 2012	13 IAN. 2017	
20 IUN. 2012	14 IUN. 2017	
 	10 IUL. 2017	
X. 2013	06 DEC. 2017	
11.2013	25.01.2018	
11.2013	 	

Tiparul s-a executat sub c-da nr. 1848/2007 la
Tipografia Editurii Universității din București

BIBLIOTECA CENTRALA
UNIVERSITARA „CAROL I”

DE SPRIITU ET ANIMA

Lucrarea de față reia partea corespunzătoare (*Dinamica internă* sau *Formarea cuvintelor*) aparținând regretatului acad. Ion Coteanu, din volumul colectiv *Limba română contemporană. Vocabularul*, ediția a II-a, Editura didactică și pedagogică, București, 1985.

Descrierea principalelor mijloace interne de îmbogățire lexicală efectuată de Ion Coteanu prezintă tiparele specifice românei, greu de modificat prin tendințe care acționează în anumite perioade.

9 789737 137375

<https://biblioteca-digitala.ro/> / <https://unibuc.ro>

editura universității din bucurești